

MITROPOLIT ILARION ALFEIEV

VIAȚA ȘI ÎNVĂȚĂTURILE LUI IISUS HRISTOS

Volumul I

Începuturile Evangheliei

Traducere din limba engleză și note de
Mihai Liță

Editura Paralela 45

Director de producție editorială: Ionuț Burcioiu

Redactare: Mihai Liță, Mugur Butuza

Tehnoredactare și DTP copertă: Liviu Stoica

Corectură: Dușa Udrea-Boborel

Pregătire de tipar: Marius Badea

Design copertă: Laurențiu Midvichi

Ilustrația copertei: Icoana Mântuitorului Iisus Hristos Pantocrator
de la Mănăstirea Sfânta Ecaterina din Sinai, Egipt (detaliu)

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

ILARION ALFEIEV, mitropolit

Viața și învățăturile lui Iisus Hristos / mitropolit Ilarion Alfeiev ;

trad. din lb. engleză și note de Mihai Liță. - Pitești : Paralela 45, 2025

6 vol.

ISBN 978-973-47-4364-3

Vol. 1. : Începuturile Evangheliei. - 2025. - Conține bibliografie. -

ISBN 978-973-47-4365-0

2

Jesus Christ. His Life and Teaching

Volume One: The Beginning of the Gospel

Hilarion Alfeiev

First published by St Vladimir's Seminary Press as

Jesus Christ: His Life and Teaching, Volume 1: *The Beginning of the Gospel*

Translation copyright © 2018 Metropolitan Hilarion Alfeyev. All worldwide rights reserved.

This translation published with permission.

Copyright © Editura Paralela 45, 2025

Prezenta lucrare folosește denumiri ce constituie mărci înregistrate,

iar conținutul este protejat de legislația privind dreptul de proprietate intelectuală.

www.edituraparelela45.ro

CUPRINS

<i>Prefață</i>	9
CAPITOLUL 1. În căutarea „personajului istoric” Iisus	16
1. A existat Iisus?	17
2. Autoritatea martorilor	25
3. A fost Iisus Dumnezeu?	30
4. Căutarea „personajului istoric Iisus” și a <i>kērygma</i> -ei Sale	43
CAPITOLUL 2. Sursele	56
1. Studiul Evangheliilor	56
Fenomenul celor patru Evanghelii	56
Originea Evangheliilor	58
Problema sinoptică.	61
Rolul tradiției orale	66
Demitologizarea Noului Testament.	71
Momentul scrierii Evangheliilor	78
2. Evanghelia după Matei.	79
3. Evanghelia după Marcu.	86
4. Evanghelia după Luca	92
5. Evanghelia după Ioan.	100
6. Epistolele lui Pavel.	116
7. Canonul Noului Testament și evangheliile apocrife	119
8. Textele Evangheliilor în tradiția manuscriselor	123
9. Interpretarea surselor	131
CAPITOLUL 3. Fiul Omului	152
1. Oamenii, țara și limba	152
Oamenii și țara	152
Limba	157
2. Anii vieții Sale	160
3. Problema celor două genealogii	166

4. Evenimentele care au precedat Nașterea lui Iisus	176
5. Nașterea din Fecioară	183
6. Circumstanțele Nașterii lui Iisus	191
7. Locul Nașterii lui Iisus	199
8. „Părinți“, „frați și surori“	206
9. Copilăria și tinerețea: creșterea și educația	210
10. Două tradiții, doi martori?	218
CAPITOLUL 4. Fiul lui Dumnezeu	229
1. „La început era Cuvântul“	229
2. „Ioan boteza în pustie“	233
3. Botezul lui Iisus	238
4. Ispitirea de către diavol	250
5. Iisus și Ioan Botezătorul	265
6. „Galileea neamurilor“	277
7. Iisus și rudele Sale	282
8. „Pocăiți-vă, căci împărăția cerurilor este aproape“	286
CAPITOLUL 5. Profetul din Nazaretul Galileei	293
1. Profetii Vechiului Testament	294
2. „Proroc puternic în faptă și în cuvânt“	302
CAPITOLUL 6. Iisus și ucenicii	316
1. Chemarea primilor ucenici	316
Relatarea lui Ioan	316
Relatarea sinopticilor	321
Chemarea lui Matei (Levi)	325
2. Alegerea celor doisprezece apostoli	327
3. Lipsa de înțelegere	331
4. Iisus și Petru	338
5. Ceilalți apostoli dintre cei doisprezece	342
Iacob și Ioan	342
Toma și Filip	344
6. Învățăturile date celor doisprezece apostoli	346
„În calea neamurilor să nu mergeți“	347
„În dar ați luat, în dar să dați“	349
„Pace casei acesteia“	351
„Fiți dar înțelepți ca șerpii și nevinovați ca porumbeii“	354
„Nu este ucenic mai presus de învățătorul său“	357
„Nu vă temeți“	358
Mărturisirea publică a credinței	359

„N-am venit să aduc pacea, ci o sabie“	360
„Cel ce iubește pe tată ori pe mamă mai mult decât pe Mine...”	362
„Și cine nu-și ia crucea...”	365
Răsplata	366
7. Alți ucenici în afara celor doisprezece	367
Cei șaptezeci de ucenici.	367
Ucenicii de taină	371
Zaheu	373
Femeile care L-au urmat pe Iisus	376
Ucenicii care au eșuat	381
CAPITOLUL 7. Iisus și adversarii Săi. Debutul conflictului.	389
1. Cine I s-a opus lui Iisus?	389
2. Începutul polemicilor cu cărturarii și fariseii	394
Poate cineva să mănânce cu vameșii și păcătoșii?	394
Se poate mânca având mâinile nespălate?	395
„Nu este nimic din afară de om care, intrând în el, să poată să-l spurce”	396
Poate cineva culege grâu sâmbăta?	398
CAPITOLUL 8. Iisus. Modul de viață și trăsăturile de caracter	406
1. Aspectul	406
2. Distanțele	410
3. Dieta	413
4. Celibatul	416
5. Trăsăturile de caracter	419
Dispoziția emoțională	422
Mirarea	422
Mila și compătimirea	423
Bucuria	423
Simțul umorului	425
Puterea de observație	426
Mânia	427
Blândețea și smerenia	428
Lacrimile, agitația, durerea, tristețea	429
Iubirea și prietenia	432
6. Particularități ale limbajului	434
<i>Concluzie.</i>	442
<i>Abrevieri.</i>	447
<i>Bibliografie.</i>	449

PREFAȚĂ

Iisus Hristos: de-a lungul istoriei n-a existat niciodată cineva despre care să se fi scris atât de mult. Bibliografia despre El include: Evangheliile; Faptele Apostolilor; lucrările Părinților Bisericii; textele liturgice ale Bisericii de Răsărit și de Apus; numeroasele tratate hristologice datând din diferite epoci; lucrările teologilor ortodocși, catolici și protestanți; reflecțiile autorilor contemporani despre „personajul istoric Iisus” și, de asemenea, literatură științifică și de ficțiune. Această bibliografie este formată din sute de mii de volume, din milioane de pagini; parcurgerea lor integrală ar fi dincolo de capacitățile unei singure persoane sau chiar ale unui întreg institut de cercetare. La două mii de ani după venirea în lume a lui Iisus Hristos, putem simți încă puterea profetică a cuvintelor care încheie Evanghelia după Ioan: „Dar sunt și alte multe lucruri pe care le-a făcut Iisus și care, dacă s-ar fi scris cu de-amănuntul, cred că lumea aceasta n-ar cuprinde cărțile ce s-ar fi scris.” (Ioan 21.25).¹

N-a existat nicio altă persoană de-a lungul istoriei căreia să-i fi fost dedicate atât de multe opere de artă. Putem regăsi atât persoana lui Iisus, cât și evenimentele vieții Sale în numeroase portrete, începând cu frescele din catacombele romane din secolele II–IV, mozaicurile din Ravenna din secolele al V-lea și al VI-lea, numărul mare de icoane bizantine și rusești, picturile și statuile medievale apusene, lucrările artiștilor renascentiști și încheind cu lucrări apărute în istoria recentă și care continuă să apară în fața ochilor noștri chiar și astăzi.

Lui Iisus Hristos I-au fost dedicate numeroase compoziții muzicale, începând cu muzica liturgică creștină timpurie, inclusiv numeroasele cantate și magnificele *Patimi* ale lui Bach, până la opera rock *Jesus Christ Superstar* și lucrări ale compozitorilor moderni atât din genurile clasice, cât și din cele populare.

În vasta listă de lucrări artistice dedicate lui Iisus ar trebui să includem și versiunile cinematografice ale vieții Sale și ale diferitelor ei episoade apărute în secolul al XX-lea, precum și numărul imens de filme documentare despre istoria lui Iisus și a ucenicilor Săi, despre locurile în care și-a desfășurat viața, despre diferitele aspecte ale misiunii și învățaturii Sale, precum și despre începutul și creșterea Bisericii pe care a întemeiat-o.

VIAȚA ȘI ÎNVĂȚĂTURILE LUI IISUS HRISTOS

Despre nimeni nu s-a vorbit atât de mult cum s-a vorbit și continuă să se vorbească despre Iisus Hristos. În deceniile de după moartea și Învierea Sa, informațiile despre El au fost diseminate mai ales pe cale orală și doar într-o etapă ulterioară a dezvoltării Bisericii Sale, aceasta a început să documenteze diferitele tradiții orale sub o formă scrisă. Însă, chiar și după ce au fost scrise Evangheliile, slujba creștină a fost inevitabil însoțită de predicile orale ale episcopului sau preotului. Ea a continuat astfel timp de aproape 2 000 de ani. În zilele noastre, Iisus este pomenit în toate părțile globului, la fiecare slujbă din sutele de mii de biserici creștine, și, de fiecare dată, un preot ortodox sau catolic sau un pastor protestant se străduiesc să rostească ceva despre acest om.

Nicio altă figură din istoria omenirii nu a fost subiectul unor cercetări științifice atât de ample. O întreagă diviziune a învățăturii teologice creștine – hristologia – este dedicată unei analize raționale a fenomenului Iisus Hristos. La catedrele lor universitare, mii de profesori țin prelegeri despre Iisus, despre diferitele trăsături ale personalității Sale, despre diferitele aspecte ale învățăturii Sale și despre diferitele episoade ale vieții Sale, în timp ce sute de mii de studenți scriu teze și disertații pe aceste teme. În multe țări, viața și învățătura lui Iisus sunt studiate ca parte a programei școlare, astfel încât milioane de copii își ascultă profesorii povestindu-le despre Iisus din Nazaret.

În tot acest timp, s-au scris și s-au spus deja atât de multe despre Iisus, încât ar putea părea că nu mai este nimic de adăugat. Și totuși, în fiecare nouă epocă apar noi încercări de a-l înțelege personalitatea, iar la fiecare nouă generație slujitori ai Bisericii, teologi, scriitori, poeți, artiști și compozitori, ca să nu mai vorbim despre milioanele de oameni simpli – credincioși și necredincioși – revin mereu la acest personaj, fiecare dintre ei încercând să-și găsească propriul Iisus și propriul răspuns la întrebarea: „Cine este El?”

Această carte în mai multe volume, adusă în atenția cititorului sub titlul generic *Viața și învățăturile lui Iisus Hristos* nu se dorește a fi o repovestire a vieții Sale; nu este o „biografie” în sensul convențional al cuvântului. De fapt, multe aspecte ale vieții Sale ne-au rămas necunoscute. În biografia lui Iisus există lacune importante care nu pot fi completate. Este suficient să spunem că, exceptând un scurt episod (Luca 2.41–52), nu știm nimic despre copilăria și tinerețea sa; nu știm ce a făcut până la vârsta de 30 de ani.

Totuși, întreaga serie are un caracter biografic, pentru că tema sa centrală este povestea *umană* a lui Hristos. Scopul acestei serii de cărți nu este să expună hristologia ortodoxă – învățătura despre Iisus ca Dumnezeu și om, însoțită de o descriere a ereziilor care au apărut și a modului în care Biserica le-a combătut. Această descriere a fost realizată în altă serie de cărți pe care am scris-o – *Orthodox Christianity [Creștinismul ortodox]* –, în care o parte importantă este dedicată hristologiei.² Aici ne-am asumat un alt scop: acela de a reproduce imaginea vie a lui Iisus, pornind de la sursele disponibile și de a-I prezenta învățătura așa cum se reflectă ea în Evanghelii.

Mântuitorul, icoană, sec. al XIV-lea

Ne vom concentra atenția asupra trăsăturilor Sale de caracter și a modului în care L-a perceput lumea, precum și asupra mijloacelor Sale specifice de a comunica cu oamenii. Iisus nu este însă un om obișnuit: El este Dumnezeu întrupat, așa încât toate detaliile istoriei Sale umane au o legătură directă cu revelația transmisă de Dumnezeu oamenilor prin intermediul singurului Său Fiu. Trăsăturile Sale omenești sunt trăsături ale chipului divin; cuvântul Său uman este Cuvântul lui Dumnezeu adresat oamenilor. Aceasta este ceea ce conferă persoanei și învățăturii Sale o semnificație cu totul specială și exclusivă.

Pentru noi, sursa de bază o constituie cele patru Evanghelii canonice, care au fost examinate pe baza unei game largi de materiale suplimentare, inclusiv Vechiul Testament, lucrările istoricilor antici, comentariile Părinților Bisericii la Evanghelii și literatura științifică a zilelor noastre.

Pentru mai mult de două secole Noul Testament a fost supus studiului academic și critic; în această perioadă s-a acumulat o cantitate imensă de material. Cu toate acestea,

întregul material existent, care este practic nelimitat, necesită o abordare critică. Din vasta moștenire a savanților care au studiat Noul Testament, este necesar să se aleagă doar acele aspecte care permit o mai bună înțelegere a textului, lăsând deoparte acele ipoteze și concluzii care dau naștere la complicații suplimentare și inutile.

Această serie de cărți despre Iisus nu este destinată atât acelor creștini care sunt înrădăcinați în Sfânta Tradiție, cât necredincioșilor, celor care încă se îndoiesc și ezită. În primul rând, ea poate oferi anumite răspunsuri celor care nici măcar nu cred că Iisus a existat. În al doilea rând, ea este destinată celor care recunosc că Iisus a existat, dar nu cred că El este Dumnezeu. În al treilea rând, ea este destinată celor care se consideră probabil creștini, dar se raportează la narațiunile evanghelice cu scepticism sau privesc Evangheliile prin prisma criticii la care a fost supus Noul Testament în lucrările specialiștilor apusei din secolele al XIX-lea și al XX-lea.

Nu intenționăm să insistăm asupra procesului de decantare a ideilor acestor specialiști, deși ne vom apleca și asupra lor, uneori fiind de acord cu ei, alteori criticându-i și respingându-le concluziile. Principalul nostru scop referitor la aceste idei este să încercăm să separăm „grâul de neghină” și analiza conștiințioasă a textelor de speculațiile și concluziile pripite care decurg din anumite presupuneri cu caracter ideologic.

Titlul general al seriei îl indică pe eroul ei principal: Iisus Hristos. În narațiunile evanghelice și în alte surse pe care le vom folosi în căutarea noastră, vom cerceta în primul rând ceea ce se referă direct la persoana, caracterul, biografia și învățătura Sa. Alte personaje ale poveștii evanghelice vor fi pomenite în treacăt și numai în măsura în care ele sunt esențiale pentru reconstruirea imaginii lui Iisus.

În fine, am dori să răspundem la întrebarea principală: „Ce a adus Iisus oamenilor și de ce este El necesar oamenilor de azi?” Au trecut 2 000 de ani de când El a trăit și și-a diseminat învățătura. De ce ar fi imaginea și propovăduirea Sa la fel de importante și astăzi, ca și atunci? Ce ne poate oferi Iisus nouă – celor care trăim în secolul al XXI-lea, cu toate complicațiile, provocările, problemele și tragediile sale?

Din perspectiva interpretării, povestea evanghelică a lui Iisus Hristos poate fi comparată cu o colecție de comori adunate de-a lungul a două mii de ani într-un seif cu două încuietori. Pentru a ajunge la această comoară, trebuie mai întâi să deschidem seiful, iar pentru aceasta sunt necesare două chei. Prima cheie constă în credința că Iisus a fost pe deplin om, cu toate atributele unei persoane reale, „în carne și oase”. Cu toate acestea, avem nevoie și de o a doua cheie: credința că Iisus a fost totodată și Dumnezeu întrupat. Fără cea din urmă cheie, seiful nu se va deschide, iar comorile nu vor mai străluci în lumina lor originală: imaginea evanghelică a lui Hristos nu va mai ajunge la cititor în toată frumusețea ei orbitoare.

În investigația noastră ne vom folosi de ambele chei. Împreună cu cititorul, vom despacheta și vom examina pe rând fiecare dintre comorile conținute în seif.

Cei patru evangheliști, icoană, sec. al XVI-lea

Cititorul ortodox ar putea fi surprins că în această carte și în următoarele volume ale seriei îl vom numi pe eroul nostru cu numele care i-a fost dat la naștere, pe care nu-l vom înlocui cu titlurile mai des folosite în tradiția Bisericii: Domnul, Mântuitorul, Fiul lui Dumnezeu. Din mai multe motive, ne asumăm în mod conștient această alegere. În primul rând, toți cei patru evangheliști îl numesc Iisus. În al doilea rând, cărțile noastre nu se adresează numai celor care cred „din oficiu“ că Iisus este Domnul, Mântuitorul și Fiul lui Dumnezeu; așadar este important pentru noi să-i *dovedim* cititorului că Iisus a fost chiar Acela pe care Biserica Îl consideră a fi. În al treilea rând, așa cum am mai spus, ne interesează înainte de toate istoria umană a Fiului lui Dumnezeu, biografia Sa pămân-tească, aceea care începe cu Nașterea Sa și cu primirea numelui Său: Iisus (Matei 1.25).

*Toma necredinciosul, fragment
din iconostasul Maestà al lui
Duccio din Siena, 1311*

Într-unul dintre episoadele finale ale acestei narațiuni, așa cum este prezentată în Evanghelia după Ioan, Sf. Ap. Toma – care nu fusese prezent atunci când Hristos cel înviat a apărut pentru prima oară – refuză să creadă în Învierea Sa. Opt zile mai târziu, Iisus apare din nou în fața unui grup de apostoli. De data aceasta, Toma se află printre ei. Iisus îi arată rănila de pe trup, spunându-i: „Nu fi necredincios, ci credincios“ (Ioan 20.27). Atunci Toma exclamă: „Domnul meu și Dumnezeu meu!“ (Ioan 20.28).

Iisus devine Domn și Dumnezeu pentru cei care se întorc de la necredință la credință. Este dorința noastră arzătoare ca fiecare dintre cei care citesc Evangheliile să închidă cartea rostind aceleași cuvinte ca și Toma. Călătoria noastră prin paginile textu-

lui evanghelic, care începe cu acest volum, are până la urmă chiar acest scop.

Fiind primul dintr-o serie de șase, acest volum acoperă materialul conținut în capitolele de la începutul celor patru Evanghelii: el examinează narațiunile despre Nașterea lui Iisus și evenimentele legate de ea; Botezul lui Iisus și relația Sa cu Ioan Botezătorul; și ispitirea Sa din pustie de către diavol. Capitole tematice separate sunt dedicate lucrării profetice a lui Iisus, relației dintre Iisus și ucenicii Săi și începutului conflictului cu adversarii Săi. La sfârșitul cărții vom încerca să schițăm un portret al lui Iisus așa cum este El descris în Evangheliile și să-I examinăm modul de viață și trăsăturile de bază ale caracterului.

Examinarea textelor evanghelice este precedată de o scurtă istorie și de o analiză a situației actuale a cercetărilor legate de Noul Testament, precum și de o descriere a surselor cu care vom lucra în această carte și în următoarele din serie.

Al doilea volum al seriei va fi dedicat Predicii de pe munte (Matei 5–7). Al treilea și al patrulea volum vor fi dedicate minunilor, respectiv pildelor lui Iisus. În cel de-al

*Hristos Mântuitorul,
icoană, Sf. Andrei
Rubliov³, anii 1420*

Prefață

cincilea volum ne vom apleca asupra acelor elemente ale Evangheliei după Ioan care nu-și găsesc echivalent în Evangheliile sinoptice. Al șaselea volum va examina narațiunile despre ultimele zile ale vieții lui Iisus, despre suferința și moartea Sa [pe Cruce], precum și despre Învierea Sa. În lumina acestor narațiuni – care constituie punctul culminant al fiecăreia dintre cele patru Evanghelii – vom descoperi sensul deplin al persoanei și faptelor lui Iisus Hristos, Fiul lui Dumnezeu și Fiul Omului.

NOTE

- 1 Pe tot parcursul lucrării, toate notele pentru care nu se face o altă precizare îi aparțin autorului. Notele editorului american sunt marcate cu (*N. ed.*), iar cele ale traducătorului român cu (*N. tr.*). Citatele biblice sunt preluate de pe site-ul <http://www.bibliaortodoxa.ro/>, care reproduce ediția BOR: Biblia sau Sfânta Scriptură, 1988. (*N. tr.*)
- 2 Vezi vol. 1, pp. 47–54 pentru contextul istoric și vol. 2, pp. 287–299 pentru analiza doctrinară. *Orthodox Christianity* este o lucrare în cinci volume, publicată de St. Vladimir's Seminary Press.
- 3 Biserica rusă l-a canonizat pe marele pictor de icoane Andrei Rubliov în anul 1988. (*N. tr.*)

CAPITOLUL 1

În căutarea „personajului istoric” Iisus

De multe secole, oamenii încearcă să rezolve enigma lui Iisus. Niciun alt personaj istoric nu a atras atât de multă atenție asupra sa, dar, în același timp, nicio altă persoană nu a provocat dezbateri atât de aprinse și opinii contradictorii, atât de multă dragoste și, simultan, atât de multă ură.

Aceste controverse au început încă din timpul vieții Sale; ele sunt clar evidențiate în paginile Evangheliilor. Controversele nu s-au diminuat nici după moartea Sa; ele n-au dispărut nici până în ziua de astăzi. Oamenii au atitudini radical diferite față de Iisus, atât în ceea ce privește evaluarea lucrării și influenței Sale, cât și în ceea ce privește percepția despre cine a fost El și ce a propovăduit.

Iubirea arzătoare pentru Iisus coexistă de aproape două milenii cu ura aprigă la adresa Sa. De-a lungul acestui interval de timp mii, chiar milioane de oameni au îndurat mari suferințe sau pur și simplu și-au dat viața, pentru că au crezut în Iisus ca Dumnezeu și Mântuitor. Persecuția adepților Săi continuă chiar și în ziua de astăzi. Unii, din dragoste pentru Iisus, sunt gata să se lipsească de casă, familie și sănătate sau chiar de viața lor; alții, din ură pentru Iisus, sunt pregătiți să comită cele mai teribile crime, inclusiv uciderea în masă a creștinilor.

„Nu socotiți că am venit să aduc pace pe pământ; n-am venit să aduc pace, ci sabie.” (Matei 10.34) Aceste cuvinte neobișnuite ale Celui care ne-a învățat să fim blânzi și smeriți, să nu ne împotrivim răului și să ne iubim chiar și vrăjmașii ne amintesc mereu de caracterul antinomic al creștinismului, care pare să fi fost conceput pentru o altă planetă, pentru o altă lume.

Și totuși, creștinismul istoric s-a dezvoltat aici, pe planeta noastră. Iar pe acest Pământ, chiar în sânul comunității noastre umane, a apărut Cel care avea să devină un „semn care va stârni împotriviri” (Luca 2.34) pentru vremurile ce Îi vor urma. Astăzi există cei care cred în El ca Dumnezeu întrupat; apoi sunt cei care Îl recunosc doar

ca profet și învățător într-ale moralității; sunt cei care îl urăsc cu înverșunare, pe El și pe toți adepții Lui; și sunt cei care îi neagă pe deplin istoricitatea. În fine, sunt mulți oameni în lume care cunosc foarte puține lucruri despre Iisus: aceștia sunt locuitorii unor regiuni vaste și cu o mare densitate de populație în care propovăduirea creștinismului nu avut încă loc cu adevărat.

În capitolul de față ne vom opri mai întâi asupra întrebării dacă Iisus a fost un personaj istoric real. Apoi vom vorbi despre autoritatea celor pe a căror mărturie se bazează informațiile despre Iisus și învățătura Sa. Apoi vom aduce dovezi despre natura Sa divină, așa cum au fost ele adunate și sistematizate de tradiția Bisericii. Capitolul se va încheia cu o scurtă trecere în revistă a căutării „personajului istoric Iisus”, pe care cercetătorii au întreprins-o în ultimele două secole.

Hristos cu o sabie,
frescă, sec. al XV-lea

1. A existat Iisus?

Răspunsul la întrebarea dacă Iisus a existat în realitate sau este doar un personaj literar inventat poate să nu fie atât de evident. Una dintre piesele importante ale campaniei ateiste a secolului al XX-lea, care a apărut și apoi a continuat în Rusia și în mai multe țări est-europene, a fost demontarea „mitului” lui Iisus, care avea scopul de a demonstra că El nu a existat niciodată și că a fost pur și simplu inventat.

Un tip similar de campanie a avut loc în anii 1920 și 1930 în Germania nazistă. Printre susținătorii ei activi s-a aflat și Christian Heinrich Arthur Drews, autorul unei cărți intitulată *The Myth of Jesus* [Mitul lui Iisus], care la vremea ei a creat o adevărată furtună. În ea, acesta încerca să demonstreze că Iisus n-a existat niciodată și că narațiunile despre El erau doar niște imitații nereușite ale miturilor antice egiptene și grecești despre Osiris, Adonis și alți zei și eroi care muriseră și apoi înviaseră. Atunci când au primit sarcina de a crea o nouă „religie ariană”, bazată pe credința omului în propria sa putere, ideologii celui de-Al Treilea Reich au apelat la serviciile lui Drews. În Uniunea Sovietică, lucrarea lui Drews a fost tradusă și publicată în anii '20, dar ideile sale au supraviețuit mult mai mult timp: mai multe generații de „luptători împotriva religiei” au fost crescuți pe baza lor.

Aceste idei se reflectă și în celebrul roman al lui Mihail Bulgakov, *Maestrul și Margareta*. Acțiunea romanului începe la Moscova la sfârșitul anilor '20. Doi scriitori

VIAȚA ȘI ÎNVĂȚĂTURILE LUI IISUS HRISTOS

atei – poetul Ivan Bezdomnii și editorul Mihail Berlioz – poartă o discuție într-o zi umedă de vară. Primul tocmai primise o comandă pentru un mare poem antireligios despre Iisus Hristos:

Și acum, Berlioz îi ținea poetului un fel de conferință despre Iisus, pentru a-i releva eroarea fundamentală pe care o comisese.

E greu de spus ce anume îi jucase festa lui Ivan Nikolaevici: forța plastică a talentului lui ori o crasă necunoștință de cauză; fapt este că Iisus apărea în poem ca o făptură cât se poate de vie, un Hristos care existase, incontestabil, cândva, deși dotat din belșug cu metehne.

Berlioz ținea să-i demonstreze poetului că problema nu era cum anume fusese Iisus – bun sau rău –, ci că acest Iisus, ca persoană fizică, nu trăise nicicând pe pământ și că toate legendele despre el erau pure născociri, un mit de duzină.

Trebuie spus că redactorul era un om cu lecturi întinse și, în expunerea lui, făcu abile trimeri la istoricii Antichității, bunăoară la faimosul Filon din Alexandria sau la scriitorul Flavius Josephus, care, spunea el, nu făcuseră nici cea mai mică aluzie la existența lui Iisus¹. Doct, Mihail Alexandrovici îl avertiză pe poet, printre altele, că pasajul din *Analele lui Tacit*, cartea a cincisprezecea, capitolul 44, unde se vorbește despre calvarul lui Iisus, nu era decât o târzie inserție apocrifă.

Poetul, pentru care toate acestea constituiau o noutate, îl asculta pe Mihail Aleksandrovici cu multă luare-aminte, fixându-l cu ochii lui verzi, neastâmpărați. Numai arar scăpa câte un sughiț repede înăbușit, înjurând în surdina siropul de caise.

— Nu există nicio religie orientală, spunea Berlioz, în care să nu găsești o fecioară neprihănită ce devine mamă de zeu. Creștinii, fără a fi inventat nimic nou, l-au creat după același calapod pe Iisus al lor, care, în realitate, n-a existat nicicând printre cei vii. Tocmai pe asta trebuie pus accentul...²

Este cunoscut faptul că, atunci când a lucrat la roman, Bulgakov și-a făcut caiete speciale în care a păstrat fragmente culese mai ales din *Vie de Jésus* [Viața lui Iisus] a lui Ernest Renan și din cartea cu un titlu similar a lui David Strauss, precum și din *The Myth of Jesus* [Mitul lui Iisus] a lui Drews.³ Opiniile teoreticienilor școlii mitologice se reflectă din plin în romanul lui Bulgakov, așa cum o demonstrează citatul de mai sus.

Teoria mitologică a originii creștinismului, folosită la vremea ei în scopuri ideologice, a murit odată cu ideologiile pe care a fost creată să le susțină.

Cu toate acestea, există și astăzi autori care neagă cu încăpățănare istoricitatea lui Iisus, argumentul principal fiind, ca și altădată, presupusa lipsă a dovezilor că Iisus a trăit pe pământ. Mă voi limita la celebrul citat din cartea autorului american Robert Price, fost pastor baptist, acum „teolog al ateismului”: „Poate că a existat un personaj

istoric numit Iisus, dar până când cineva nu-i descoperă jurnalul sau scheletul, nu vom ști niciodată cu siguranță.”⁴

Despre jurnalele scrise de mână ale lui Homer, Platon, Aristotel, Alexandru cel Mare și ale multor alte personaje istorice – despre a căror existență nu s-a îndoit nimeni vreodată, deși o cunoaștem doar din diferite opere literare – nu întrebăm niciodată de ce n-au ajuns până la noi. Atunci de ce aplicăm acest criteriu doar în cazul lui Iisus? Celor care caută acest gen de dovezi ale existenței reale a lui Iisus le va fi imposibil să le găsească. Rămășițele lui Iisus nu pot fi găsite, pentru că a înviat, iar un jurnal al Său nu poate fi găsit, pentru că, din câte știm, El n-a lăsat în urmă niciun text scris chiar de mâna Sa.

Din nou, ne întâlnim cu natura paradoxală a creștinismului. Nu vom vorbi aici despre Învierea lui Iisus, un eveniment care nu a avut martori direcți și despre care chiar și cei mai apropiați ucenici ai Săi s-au îndoit la început (Matei 28.17). Dar de ce n-a lăsat Iisus în urmă măcar un document scris care să afirme că El a existat cu adevărat? De-a lungul anilor în care a trăit printre oameni, nu putea găsi câteva zile sau chiar ore pentru a scrie ceva care să fie transmis celor care vor veni după El, ca o dovadă materială a șederii Sale pe pământ? Ne putem doar imagina incredibila venerație cu care adepții Săi ar fi păstrat orice fragment de papirus care ar fi conținut fie și câteva cuvinte scrise de mâna Sa.

Și totuși, El n-a lăsat în urmă niciun astfel de fragment. N-a putut sau n-a vrut să facă asta? În mod clar, nu a vrut, pentru că prefera să folosească un singur mijloc de comunicare: propovăduirea orală. Este evident că a decis să încredințeze transmiterea învățăturii ucenicilor Săi, pe care îi alesese încă de la începutul lucrării Sale. Lor le adresează cele mai importante cuvinte ale Sale, cele care nu sunt destinate mulțimii; cu ei vorbește în clar, în timp ce cu alții vorbește doar în parabole (Marcu 4.11; Luca 8.10). Ucenicii lui Iisus ne-au transmis atât ceea ce au auzit fiind doar cu El, cât și povețele și pildele pe care El le-a adresat oamenilor simpli.

Propovăduirea orală conține anumite riscuri: cuvintele predicatorului pot fi cu ușurință uitate și pot fi transmise sau înțelese greșit.⁵ A reușit Iisus să evite aceste riscuri? Cât de complet ne-au transmis ucenicii Săi cele auzite de la El? Cât de demne de încredere sunt narațiunile lor despre faptele Sale?

Dacă vorbim despre dovezile istoricității lui Iisus, atunci principala dovadă obiectivă sunt totuși sursele scrise, care provin, dacă nu de la Iisus însuși, atunci măcar de la cei mai apropiați ucenici ai Săi. Desigur, nici măcar un singur document scris de mâna Sa, și cu atât mai puțin de ucenicii Săi – autorii Evangheliilor –, n-a ajuns până

Sfântul Ioan Teologul și Prohor, miniatură, 1401

Sf. Ap. Pavel, icoană,
Sf. Andrei Rubliov,
circa 1410

la noi. Dar, chiar și în acele cazuri în care pare evident că autorul Evangheliei a scris textul (ca, de exemplu, în cazul Evangheliei după Luca, care începe cu un apel scris către cititorii săi), probabilitatea ca autograful⁶ original să fi supraviețuit pentru un timp atât de lung este practic nulă.

Este foarte probabil ca măcar unii dintre apostoli să nu fi scris ei înșiși pe un papirus, ci să fi dictat textul ucenicilor lor. Astfel, de exemplu, Petru încheie prima sa epistolă cu cuvintele: „V-am scris aceste puține lucruri prin Silvan, pe care îl socotesc frate credincios“ (1 Petru 5.12). În mod clar, Silvan a transcris epistola după cuvintele lui Petru.

„Mulți autori antici nu mânuiau ei înșiși pana atunci când își compuneau scrierile, pentru că scrisul era un meșteșug lăsat mai degrabă în seama celor care fuseseră instruiți să-l facă bine“, notează un cercetător, precizând totodată, indiferent dacă a apelat la un *amanuensis*⁷ auto-

rul nu încetează să fie autor și să se considere pe sine ca atare.⁸

Tradiția Bisericii confirmă această metodă de creare a unui text scris prin icoana Sf. Ap. și Evanghelist Ioan: în ea apostolul este reprezentat împreună cu ucenicul său Prohor, căruia îi dictează textul Apocalipsei.

În același timp, Ioan a fost unul dintre autorii Noului Testament care și-a scris – se pare – textele de unul singur. Acest lucru este confirmat de finalurile a două dintre epistolele sale: „Multe având a vă scrie, n-am voit să le scriu pe hârtie și cu cerneală, ci nădăjduiesc să vin la voi și să vorbesc gură către gură, ca bucuria noastră să fie deplină“ (2 Ioan 12); „Multe lucruri aveam să-ți scriu; totuși, nu voiesc să ți le scriu cu cerneală și condei, ci nădăjduiesc să te văd în curând, și atunci vom grăi gură către gură“ (3 Ioan 13–14).

Cât despre Sf. Ap. Pavel, unele dintre epistolele sale se încheie cu următoarele cuvinte: „Salutarea cu mâna mea, Pavel“ (1 Corinteni 16.21; 2 Tesaloniceni 3.17).⁹

Deși aceasta ar putea însemna și faptul că Pavel a scris întregul text cu mâna sa, ar putea la fel de bine să însemne că în acest fel el „aprobă“ textul scris la dictarea sa de către un scrib (*amanuensis*).

Se știe că, până la inventarea tiparului, singurul mijloc de reproducere a textelor scrise a fost copierea lor de mână. Prin această metodă au fost diseminate timp de secole poemele lui Homer și lucrările lui Platon, Aristotel și ale altor filosofi greci antici, precum și cărțile istorice și operele literare; în același fel, au supraviețuit și au fost multiplicat și cărțile din Vechiul Testament. Nici măcar un singur text scris de mâna lui Homer, Socrate, Platon, Aristotel, profetul Isaia sau de oricare dintre autorii antici n-a ajuns până la noi. Ne dă acest lucru dreptul să credem că ei nu au existat?

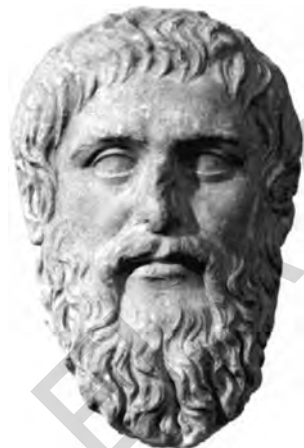
Mai mult, pe unii dintre ei îi cunoaștem doar pentru că imaginea lor a fost evocată de un alt autor. Socrate, de exemplu, nu a lăsat nimic scris, iar rostirile sale au ajuns până la noi repovestite de Platon. Cu toate acestea, puțini se îndoiesc de istoricitatea lui Socrate și chiar și mai puțini ar afirma că Platon însuși a fost un personaj inventat.

În același timp, dacă numărul manuscriselor lui Homer care au ajuns până la noi nu trece de câteva sute, iar cel mai vechi dintre ele datează dintr-o perioadă mai recentă cu zece secole decât aceea în care poetul se presupune că a trăit, manuscrisele grecești ale Noului Testament cunoscute astăzi de cercetători sunt într-un număr mai mare de 5 600.¹⁰ Mai mult, cel mai vechi dintre ele poate fi datat la începutul secolului al II-lea. Astfel, de exemplu, papirusul P52, care conține un fragment din Evanghelia după Ioan, a fost scris în jurul anului 125 d.Hr. Până în secolul al III-lea existau deja zeci de papirusuri care conțineau textele Evangheliilor, în timp ce codicile care conțin textul complet al Noului Testament datează din secolul al IV-lea.

În ceea ce privește cantitatea de manuscrise păstrate, precum și apropierea în timp dintre momentul scrierii lor și momentul evenimentelor pe care le descriu, Evangheliile și celelalte cărți ale Noului Testament nu pot fi comparate cu nicio altă operă literară antică. Chiar și numărul manuscriselor existente ar trebui să fie o mărturie suficientă a istoricității persoanelor și evenimentelor descrise în paginile lor.

Dovada istoricității lui Iisus poate fi dedusă și din faptul că Evangheliile îi plasează viața destul de precis într-un anumit moment. Evanghelia după Luca, de exemplu, îi menționează pe toți conducătorii faimoși sub care au avut loc evenimentele descrise, în special pe Irod, regele iudeilor (Luca 1.5), pe Augustus Cezar și pe guvernatorul Siriei, Quirinius (Luca 2.1–2.2). Începutul propovăduirii Sf. Ioan Botezătorul este destul de clar datat de Sf. Evanghelist Luca: „În al cincisprezecelea an al domniei Cezarului Tiberiu, pe când Ponțiu Pilat era procuratorul Iudeii, Irod, tetrarh al Galileii, Filip, fratele său, tetrarh al Itureii și al ținutului Trahonitidei, iar Lisaniaș, tetrarh al Abilenei, în zilele arhierilor Ana și Caiafa, a fost cuvântul lui Dumnezeu către Ioan, fiul lui Zaharia, în pustie” (Luca 3.1–2).

Marii preoți Ana și Caiafa, regele Irod și prefectul Iudeii, Pilat din Pont, sunt menționați și în celelalte Evangheliile. Dacă Iisus Hristos n-ar fi existat niciodată, ar fi fost foarte dificil să încadrezi o persoană inventată într-un context istoric atât de clar definit, fără ca această farsă să fie descoperită rapid de contemporani sau de cei mai apropiați descendenți ai lor.

*Platon, copie romană
a unui bust de Silanion,
circa 370 î.Hr*

Ierusalim

Geografia narațiunii evanghelice este, de asemenea, destul de specifică: în Evanghelii sunt descrise multe orașe și sate care au supraviețuit până în zilele noastre, cum ar fi Ierusalimul, Nazaretul, Betleemul și așa mai departe. Aceste referințe geografice ne îngăduie să urmărim cu ușurință traseul parcurs de Iisus și de ucenicii Săi pe întregul teritoriu al Palestinei. Dacă Evangheliile ar fi fost scrise mult mai târziu decât evenimentele descrise în ele, iar eroii lor ar fi fost doar o ficțiune literară, atunci cum ar fi putut cei patru evangheliști să localizeze atât de precis aceste evenimente?

Pe lângă numeroasele mărturii interne despre autenticitatea evenimentelor descrise în Evanghelii, trebuie luate în considerare și câteva binecunoscute mărturii externe, îndeosebi referințele despre Iisus Hristos ale istoricilor romani Tacit, Suetoniu și Pliniu cel Tânăr, precum și cea a lui Celsus (după cum menționează și Origen). Aici, merită citată mărturia lui Tacit, care datează de la începutul secolului al II-lea:

Prin urmare, pentru a contrazice zvonul, Nero a învinovățit și a pedepsit cu o cruzime de cel mai mare rafinament un grup de oameni [...] pe care mulțimea îi numea „creștini“. Christus, de la care le venea numele, a fost pedepsit cu moartea în timpul domniei lui Tiberiu prin sentința procuratorului Ponțiu Pilat, dar superstiția [Lui] dăunătoare a fost oprită doar pentru un timp, după care a izbucnit din nou, nu doar în Iudeea – sălașul bolii –, ci chiar și în capitală [Roma]. [...] Iar batjocura le-a însoțit sfârșitul: au fost acoperiți cu piei de fiare sălbatice și sfâșiați de câini până la moarte; sau au fost ținuiți pe cruci și, atunci când lumina zilei pălea, erau arși pentru a servi drept lămpi noaptea. Pentru acest spectacol Nero și-a oferit propriile grădini.¹¹

Aici este vorba despre același Tiberiu despre care vorbea Luca și despre același Pilat din Pont care este menționat de toți cei patru evangheliști. Faptul că Hristos – care a fost executat la ordinele lui Pilat – a fost un personaj real, și nu unul inventat nu este pus la îndoială în niciun fel de istoricul roman, care a trăit la câteva decenii după evenimentele pe care le descrie.

Iisus este menționat și de istoricul evreu Flavius Josephus, care a scris în limba greacă. În cartea sa *Antichități iudaice* – scrisă la Roma în jurul anului 93 d.Hr. –, Josephus spune că în timpul marelui preot Ananus, Sinedriul a decis să execute mai multe persoane, printre care și pe „Iacob, fratele lui Iisus, numit Hristos”.¹²

Relatând evenimente anterioare care se petrecuseră sub Pilat din Pont, Josephus scrie:

În vremea aceea a trăit Iisus, un om înțelept, dacă poate fi numit aieșua om. El a fost autorul unor uluitoare minuni și învățătorul oamenilor care erau bucuroși să afle adevărul. A atras de partea lui o mulțime de iudei, dar și o mulțime de păgâni. Acesta a fost Hristos. Chiar dacă Pilat, din cauza acuzațiilor aduse de fruntașii poporului nostru, l-a ținut pe cruce, n-au încetat să-l iubească cei ce l-au îndrăgit de la început. Căci li s-a arătat a treia zi iarăși viu, așa cum au prezis profeții trimiși de Dumnezeu, înfăptuind și o mie de alte miracole. De atunci și până azi dăinuie poporul creștinilor, care își trage numele de la dânsul.¹³

Acest text a fost păstrat în toate manuscrisele *Antichităților iudaice* și este citat de Eusebiu din Cezareea (secolul al IV-lea). Totuși, Origen (secolul al III-lea), care se referă în mod repetat la Josephus, nu cunoaște acest text. În plus, Origen susține că Josephus L-a recunoscut pe Iisus ca fiind Hristosul.¹⁴

Natura vădit creștină a textului i-a obligat încă din secolul al XVI-lea pe cercetători să se îndoiască de autenticitatea sa. În prezent, majoritatea savanților înclină către ideea că mențiunea despre Iisus în respectivul pasaj din *Antichitățile iudaice* ale lui Josephus este autentică, însă – atunci când a fost copiat – textul a fost supus unei revizuii [în cheie] creștină.¹⁵

Flavius Josephus

Ce este Adevărul? (Hristos și Pilat), Nikolai Ge, 1890

VIAȚA ȘI ÎNVĂȚĂTURILE LUI IISUS HRISTOS

Iisus este menționat și de autorul păgân sirian Mara bar Serapion în scrisoarea către fiul său, datată la sfârșitul secolului I. Scrisoarea îl menționează pe „regele cel înțelept” pe care evreii l-au executat:

Ce avantaj au avut atenienii să-l omoare pe Socrate, a cărui răsplată au primit-o prin foamete și ciumă? Sau oamenii din Samos să-l ardă pe Pitagora, după care într-o oră țara lor a fost acoperită în întregime de nisip? Sau evreii prin moartea regelui lor înțelept, după care la scurt timp le-a fost luat regatul? Căci Dumnezeu a răsplătit cu dreptate înțelepciunea celor trei: atenienii au murit de foame; samienii au fost copleșiți fără șanse de apele mării; iar iudeii, părăsiți și izgoniți din regatul lor, risipindu-se prin toate țările. Socrate nu este mort, datorită lui Platon; nici Pitagora, datorită statuii Junonei; nici regele cel înțelept, datorită poruncilor pe care le-a dat.¹⁶

Harta Madaba: locul Botezului lui Hristos, mozaic, secolul al VI-lea

Ansamblul mărturiilor interne și externe arată în mod clar că Iisus Hristos a fost un personaj istoric real, că a trăit într-o anumită perioadă istorică și într-un anumit loc. Și, deși unii cercetători au comparat povestea Învierii lui Hristos cu mitul egiptean antic al lui Osiris, considerând că narațiunile evanghelice își au rădăcini în alte mituri antice, diferența dintre Hristos și alte personaje mitologice este destul de evidentă. Într-adevăr, mărturiile despre El au supraviețuit într-un număr mult mai mare decât cele despre orice alt personaj al lumii antice.

2. Autoritatea martorilor

O dovadă convingătoare a istoricității lui Iisus poate fi considerată și existența unor presupuse contradicții sau variante ale narațiunii la cei patru evangheliști, care par să descrie același eveniment, dar cu alte detalii. Astfel, de exemplu, Evanghelia după Matei (20.30–34) vorbește despre vindecarea a doi orbi de către Iisus, în timp ce fragmentul paralel din Marcu (10.46–52) vorbește despre un singur orb. În Matei (8.28–34) Iisus vindecă doi demonizați, în timp ce în Marcu (5.1–16) și Luca (8.26–36) vindecă doar unul.

În lumina asemănării de fond a relatărilor celor patru evangheliști, prezența discrepanțelor la nivel de detaliu nu neagă, ci, dimpotrivă, confirmă realitatea evenimentelor descrise. Dacă am fi avut de-a face cu o farsă, autorii s-ar fi asigurat că își verifică informațiile între ei. Diferențele dau mărturie despre inexistența vreunei complicități între evangheliști.

Îată ce spune despre aceasta Mitropolitul – acum Patriarhul – Kiril:

Pentru a înțelege mai bine mecanismul apariției acestor diferențe între narațiunile evangheliștilor, să ne imaginăm, de exemplu, un accident rutier căruia i-au fost martori mai mulți oameni. Desigur, între mărturiile pe care ei le vor oferi vor exista în mod inevitabil diferențe, nu de esență, ci de detaliu, pur și simplu pentru că fiecare va avea propria percepție și viziune asupra evenimentului. În timp ce martorii vor fi de acord în ceea ce privește descrierea faptului ca atare, ei își vor spune întotdeauna povestea lor despre ceea ce s-a petrecut, conform propriei înțelegeri. Această diferență a mărturiilor martorilor oculari nu pune în niciun fel sub semnul întrebării realitatea evenimentului, ci, dimpotrivă, permite o reconstrucție obiectivă a desfășurării lui reale. Același lucru se poate spune și în legătură cu mărturia evangheliștilor. Rarele diferențe pe care le întâlnim între narațiunile lor nu fac decât să dovedească autenticitatea textelor: într-adevăr, dacă ele ar fi fost fabricate, falsificatorii ar fi avut grijă în primul rând să elimine orice fel de inconsecvențe.¹⁷

Cuvântul-cheie din acest citat este „martor”.¹⁸ Mulți cercetători definesc genul Evangheliei ca „mărturie a unor martori oculari”. Richard Bauckham, autorul cărții *Jesus and the Eyewitnesses [Iisus și martorii oculari]*, notează că mărturia de acest gen diferă de narațiunile istorice convenționale: „Genul lor istoriografic este mărturia. O trăsătură ireductibilă a mărturiei ca formă de exprimare umană este că trebuie să inspire încredere.”¹⁹ Putem avea sau nu încredere în martor, dar greșeala unor cercetători a constatat în tendința de a vedea încrederea în mărturie ca pe un obstacol în calea căutării libere a adevărului, pe care istoricul ar trebui să-l stabilească și să-l verifice independent

de cuvintele cuiva. De fapt, pentru istoric, mărturia este „un mijloc unic, de o valoare neprețuită, de acces la realitatea istorică”.²⁰ În contextul studiului Evangheliilor, mărturia devine o categorie care ne permite nu numai să confirmăm evenimentele vieții lui Iisus, ci și să vedem „dezvăluirea lui Dumnezeu în povestea lui Iisus [...] Mărturia este categoria care ne permite să citim Evangheliile într-un mod istoric adecvat și într-un mod teologic adecvat”.²¹

Un martor diferă de un istoric obișnuit, de un cronograf sau de un cronicar prin faptul că martorul nu își propune să descrie anumite evenimente în mod obiectiv, fără nicio lacună, exhaustiv și cu o abordare detașată. El vorbește despre ceea ce a văzut, iar povestea sa, colorată de relația personală cu cele petrecute, nu are natura sistematică sau lipsită de orice omisiune la care ne-am aștepta de la istorici și cronicari. Nu există martor nepărtinitor: de regulă, martorii fie își simpatizează eroul, fie dimpotrivă, îl detestă. Martorii nu sunt niciodată niște observatori în întregime imparțiali: ei se consideră participanți la eveniment, chiar dacă nu au participat direct la acesta; reamintindu-și evenimentul, martorul îl re trăiește și – voluntar sau nu – îi dă și o anumită interpretare personală.

Așa cum au remarcat cercetătorii: „În tradiția iudeo-creștină, mărturia îndeplinește o funcție teologică: anumite evenimente sunt privite ca revelații divine“. Martorul acestor evenimente se poate referi la propria experiență existențială, la șocul prin care a trecut, dar adevărul mărturiei sale – din perspectiva sa – „nu poate fi verificat și nu există altă garanție în afara mărturiei însăși“. Astfel, „creștinii au descoperit în istoria lui Iisus natura Sa de personaj divin, de Dumnezeu, așa cum a fost întotdeauna și așa cum va deveni accesibil tuturor în viitor (Apocalipsa 1.8; 21.6; 22.13). Forța unicității istorice... îi conferă mărturiei puterea sa specială“. În același timp, există posibilitatea de a verifica mărturia, în special prin compararea acesteia cu alte mărturii.²²

Din perspectivă creștină, cel care mărturisește nu este doar un martor ocular. El nu repovestește pur și simplu evenimentele, ci este responsabil de adevărul acestei mărturii. Nu este o coincidență faptul că grecescul *martys*, care textual înseamnă „martor“, s-a împământenit în tradiția creștină cu semnificația de „acela care îndură martiriul“ [mucenicul]. De-a lungul veacurilor, a-L mărturisi pe Iisus Hristos a însemnat nu numai dorința de a vorbi despre El și a trăi potrivit poruncilor Sale, ci și de a suferi și a muri pentru El. Nu este o coincidență nici faptul că majoritatea apostolilor, inclusiv cei ale căror mărturii au stat la baza narațiunilor evanghelice și-au sfârșit viața ca martiri.

A mărturisi nu seamănă atât de mult cu o fotografie, cât cu un portret care reflectă nu numai modelul, ci și personalitatea artistului. Evanghelia este modelul după care Biserica a determinat autenticitatea altor portrete ale lui Iisus scrise în secolele următoare; unele dintre aceste portrete sunt fidele originalului, altele nu.²³

Unde se află în Evanghelii granița dintre faptele istorice și interpretarea lor? Conform căror criterii putem distinge evenimentele istorice reale de interpretarea lor de către un

anumit martor? S-ar putea argumenta că, dacă Iisus ar fi vrut să le ofere adeptilor Săi fapte perfect verificabile, incontestabile și dovedite științific cu privire la viața Sa, atunci cu siguranță ar fi găsit o modalitate de a face aceasta. Încă din primele zile ale lucrării Sale publice, El și-a ales ucenicii astfel încât ei să-și poată aminti ceea ce a spus și a făcut, pentru ca mai târziu să poată la rândul lor transmite toate acestea succesorilor lor, ceea ce înseamnă că, din acest punct de vedere, aceasta a fost de fapt intenția Sa. Asta înseamnă că Iisus le-a încredințat lor, și nimănui altcuiva, sarcina de a transmite ceea ce El voia să spună.

În celebra sa rostire despre Sfânta Tradiție, Sf. Irineu de Lyon (sec. al II-lea) vorbește despre acest aspect:

Sf. Irineu de Lyon,
frescă, sec. al XVI-lea

Și noi avem aceste dovezi și nu e necesar să căutăm adevărul de la alții, care, mai degrabă, ar căuta ei adevărul în Biserică. Fiindcă apostolii, ca un om bogat care își depozitează banii într-o bancă, au lăsat aceluia [ai Bisericii] lucrurile adevărului și oricine dorește poate bea din ea apa vieții. Pentru că ea este intrarea în viață, pe când toți ceilalți sunt hoți și tâlhari.

Și din această cauză noi le cerem acestor oameni lipsiți/goi să perceapă cu cea mai mare osteneală lucrurile Bisericii și să se situeze în Tradiția adevărului.

— Și cum pot face aceasta?

— Nu pot crede ei, referitor la diferite chestiuni mai mult sau mai puțin importante, ca și noi, că trebuie să ne întoarcem la Bisericile cele mai vechi, pe care apostolii le-au învățat și să învățăm ceea ce este clar și adevărat cu privire la problema ridicată?

— Și cum ne-am fi pronunțat, dacă apostolii nu ne-ar fi scris [nimic]?

— N-ar fi trebuit, ca în acest caz, să urmăm Tradiției, pe care o avem în Biserică?²⁴

Aceste cuvinte conțin un răspuns pentru ereticii Antichității, care contestau monopolul Bisericii asupra interpretării învățăturii lui Iisus, arătând că această învățătură era accesibilă unei mase largi de oameni, inclusiv celor care nu făceau parte din cercul său apropiat de adepți. Sf. Irineu s-a opus gnosticilor, subliniind că Hristos și-a ales apostolii pentru a le încredința transmiterea mesajului Său; că Hristos a întemeiat Biserica pentru ca ea să poată continua cauza Sa și păstra învățătura Sa, transmitând-o de la o generație la alta. Întrucât El a încredințat promovarea cauzei Sale unui anumit grup de oameni, de ce ar avea alt grup dreptul să-I transmită și să-I interpreteze învățătura?

Cuvintele Sf. Irineu dau, de asemenea, mărturie despre importanța tradiției orale inițiale, aceea care a stat la baza surselor scrise ulterioare. În zilele noastre, oamenii

sunt, de regulă, incapabili să reproducă exact ceea ce aud: în cel mai bun caz ei pot re-vesti ceea ce au auzit, rămânând oarecum fideli adevărului. Cei mai mulți dintre noi ne-am obișnuit cu textul scris și, pentru a ne aminti ceea ce auzim, trebuie să-l transcriem într-o agendă, pe un laptop sau pe un smartphone. În lumea antică exista o cultură complet diferită legată de receptarea cuvântului rostit. Majoritatea oamenilor nu știau să citească, iar toate cărțile – inclusiv Scriptura – erau receptate prin ascultare. Recitarea pe de rost a textelor sacre era practică pe scară largă. Evreii cărora Iisus li s-a adresat în sinagogi după ce le citea câte un fragment din Scriptură erau în majoritate analfabeți. În același timp, ei erau capabili să rețină pe de rost fragmente semnificative de text sau chiar cărți întregi ale Bibliei.

La început, rostirile lui Iisus și povestirea evenimentelor din viața Sa – care au constituit ulterior baza textului scris al Evangheliilor – s-au răspândit în formă orală. Putem însă presupune că – măcar în raport cu rostirile – [narațiunea evenimentelor] se făcea într-o formă verbală fixă, care era reprodusă mai mult sau mai puțin textual atunci când era transmisă [mai departe]. Cuvintele lui Iisus și povestirile despre evenimentele vieții Sale au fost transmise de apostoli ucenicilor lor, iar aceștia le-au repetat din memorie generațiilor următoare de ucenici. La un moment dat însă a venit timpul ca toate aceste tradiții orale diferite să fie așternute pe hârtie (sau, mai degrabă, pe papirus sau pergamament) și să capete o formă narativă clar definită.

Pe de altă parte, chiar și atunci când relatările a doi sau trei evangheliști coincid nu numai ca sens, ci și textual, nu înseamnă că ar trebui să deducem de aici că s-a folosit o sursă scrisă unică. Sursa unică ar putea fi și orală, iar diferențele nesemnificative dintre texte, în lumina asemănării aproape cuvânt cu cuvânt a multor alte fragmente ale lor, nu fac decât să susțină această idee.

Evangheliile nu sunt o narațiune istorică în sensul cel mai pur. În Evangheliile, narațiunea și interpretarea merg împreună. Astfel, de exemplu, relatarea Sf. Evanghelist Matei despre Nașterea lui Iisus la Betleem din Fecioara Maria este o narațiune, în timp ce citatele din Vechiul Testament pe care evanghelistul le folosește pentru a afirma că Nașterea lui Iisus a fost prezisă de profeți reprezintă o interpretare a acestei narațiuni. Expresia „La început era Cuvântul“ (Ioan 1.1), care deschide Evanghelia după Ioan, este o axiomă teologică pe care evanghelistul o pune la temelia cărții sale, în timp ce narațiunea care urmează este o ilustrare și o dezvoltare a acestei axiome. În Evanghelia după Ioan, interpretarea teologică mai degrabă precede decât urmează narațiunii. Separarea narațiunii de interpretare este uneori foarte dificilă: una se dezvoltă din cealaltă și adesea nu există una fără cealaltă.

Povestea ipotetică a unui „personaj istoric Iisus“ este și mai dificil de separat de narațiunea care le aparține ucenicilor Săi și care a luat naștere în Biserica pe care a fondat-o. Într-adevăr, Biserica este mediul în care s-a făcut efortul de compilare a istoriilor

despre viața și învățătura lui Iisus, de alegere a Evangheliilor – cărora li s-a atribuit unui statut canonic – simultan cu respingerea textelor necanonice și eretice. Biserica a fost laboratorul în care, încă de la început – mai întâi sub forma tradiției orale și apoi sub forma textului scris –, a luat naștere relatarea evanghelică. Totuși, interpretarea evenimentelor din viața lui Iisus și a învățăturilor Sale a survenit practic simultan cu descrierea lor.

În Evanghelii și în alte cărți ale Noului Testament, găsim mai multe straturi a căror semnificație nu este identică din perspectiva scopului cercetării noastre. O parte din textul evanghelic aparține martorilor oculari ai evenimentelor: cei doisprezece apostoli. O parte din el aparține ucenicilor lor, care fie au scris după dictare, fie, cel mai probabil, au reprodus din memorie, dar foarte aproape de text, ceea ce au auzit de la apostoli. O altă parte constă în interpretarea evenimentelor și a cuvintelor lui Iisus. Această interpretare – începută de evangheliști și de autorii scrisorilor apostolice – a fost continuată de autorii ulteriori ai Bisericii.

De exemplu, o parte semnificativă a Evangheliei după Ioan, cea care reproduce polemica lui Iisus cu evreii, discursurile Sale pentru ucenici, anumite evenimente din viața Sa și ultimele Sale zile, ore și minute par a fi mărturia directă a unui martor ocular și participant la aceste evenimente. Același lucru se poate spune cu mare probabilitate despre partea din Evanghelia după Matei ce se referă la evenimente la care evanghelistul ar fi putut fi martor și la rostiri pe care le-ar fi putut el însuși auzi și reproduce din memorie, chiar și la mulți ani după aceea.

De asemenea, nu putem exclude posibilitatea ca unul dintre ucenici să fi încercat să aștearnă direct în scris cuvintele lui Iisus chiar în momentul în care acestea au fost rostite, deși mijloacele menționate deja – memorarea și recitarea pe de rost – sunt mai probabile.

Evanghelia după Marcu și o parte substanțială a Evangheliei după Luca pot fi atribuite mărturiilor martorilor oculari, în primul rând celor ale lui Petru, dar poate și ale unui alt apostol, așa cum au fost consemnate ulterior de ucenicii lor. Ele au aceeași valoare ca și prezumtivele mărturii ale martorilor oculari înșiși.

Un alt strat al narațiunii evanghelice îl reprezintă interpretarea evenimentelor de către martorii oculari. În afară de prologul Evangheliei după Ioan și profețiile din Vechiul Testament din Evanghelia după Matei, anumite locuri și fraze izolate din Evangheliile aparțin categoriei interpretării, la fel ca și majoritatea epistolelor sobornicești, care aparțin martorilor oculari: unul dintre cei doisprezece apostoli. Stratul interpretativ este

*Banii pentru tribut,
Tițian, circa 1516*

o parte a Noului Testament la fel de importantă pentru înțelegerea „personajului istoric Iisus” ca și straturile narrative.

În fine, mai există încă un strat: narațiunea evenimentelor pentru care nu au existat martori oculari care să le consemneze. Acestui strat îi aparțin primele două capitole ale Evangheliei după Matei și primele trei capitole ale Evangheliei după Luca. Niciunul dintre ucenicii lui Iisus nu ar fi putut fi martor la relatările care formează capitolele de început ale acestor două Evanghelii. Putem doar sugera că sursa capitolelor de la începutul Evangheliei după Luca este mama lui Iisus, Maria, în timp ce informațiile conținute în capitolele de la începutul Evangheliei după Matei ar putea fi atribuite lui Iosif, fiind ulterior transmise prin „frații lui Iisus”. Vom reveni la această problemă mai târziu.

Noul Testament a fost scris într-o anumită perioadă istorică, într-o anumită etapă a dezvoltării Bisericii. Aceasta a fost etapa apariției Sfintei Tradiții, care a continuat să trăiască prin generațiile următoare de creștini. Unicitatea acestei etape, reflectată în paginile scrierilor din Noul Testament, constă în faptul că apostolii – „cei ce le-au văzut de la început și au fost slujitori ai Cuvântului” (Luca 1.2) – erau încă în viață. Lor le putem atribui cea mai mare parte a mărturiilor despre Iisus și a interpretărilor lor origine. Aici găsim semnificația durabilă a Noului Testament și în special a celor patru Evanghelii ca sursă fundamentală de informații despre viața și învățătura lui Iisus.

Această sursă are o integritate interioară care nu ne permite să separăm *kērygma* (predania, învățătura) creștină originară de straturile ulterioare, înlăturând pur și simplu acele părți ale textului care pot părea nesigure sau incompatibile cu intuiția unui anumit cercetător. Sarcina pe care și-au asumat-o mulți savanți ai secolelor al XIX-lea și al XX-lea a fost aceea de a separa textul Evangheliei de interpretarea sa bisericească, ceea ce constituie o greșeală metodologică în sine. Este ca și cum ai încerca să reconstitui evenimentele unui accident rutier ignorând mărturiile martorilor și chiar ale celor implicați în accident ca fiind false cu bună știință și impietând asupra anchetei. Prezumția de neîncredere față de mărturiile martorilor, care caracterizează multe lucrări clasice din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și din secolul al XX-lea, conferă acestor lucrări un caracter dubios, tendențios și părtinitor atât din perspectiva metodologiei, cât și din cea a selectării materialului, expunerii faptelor și interpretării lor.

3. A fost Iisus Dumnezeu?

Atât Noul Testament, cât și tradiția ulterioară a Bisericii vorbesc despre Iisus Hristos ca fiind Dumnezeu și om într-o singură persoană. Biserica a înțeles întotdeauna învățătura despre Iisus ca fiind pe deplin și cu adevărat atât Dumnezeu, cât și om ca pe o revelație coerentă a adevărurilor conținute în Evanghelii și în epistolele apostolice.

Cu toate acestea, nu putem ignora argumentele celor care pretind că Iisus nu a fost cine a spus Biserica și că, la origini, Biserica nu credea că Iisus este Dumnezeu. Au fost voci care au sugerat în mai multe feluri că, de-a lungul secolelor, Biserica a creat treptat o imagine a Fiului lui Dumnezeu pornind de la un simplu om – Iisus –, chiar dacă El a fost înzestrat cu daruri speciale și cu o înțelepciune deosebită. Până în ziua de azi, mulți savanți cred sincer că doar după multe secole de debateri legate de întrebarea „a fost Iisus Dumnezeu sau doar un simplu om?”, credința în natura divină a lui Iisus a căpătat influență în rândul ierarhiei ecleziastice, fiind apoi impusă întregii Biserici.

Hristos Pantocrator,
icoană, sec. al XIII-lea

Ce ne spun Evangheliile canonice despre dumnezeirea lui Iisus? Putem pretinde că credința în Iisus ca Dumnezeu întrupat a fost credința originară a Bisericii? Pe parcursul investigației noastre vom reveni în mod repetat la răspunsul dat acestei întrebări. Totuși, înainte de a începe narațiunea despre viața lui Iisus, trebuie să ne aplecăm asupra titlurilor-cheie pe care autorii Noului Testament I le-au aplicat: „Fiul Omului” și „Fiul lui Dumnezeu”. Într-o mare măsură, percepția noastră asupra imaginii lui Iisus și a întregii narațiuni evanghelice se bazează pe interpretarea acestor termeni. Trebuie, de asemenea, să examinăm contextul în care au fost folosiți termenii „Dumnezeu” și „Domn” în legătură cu Iisus.

Când vorbea despre Sine la persoana a treia, Iisus se numea cel mai adesea „Fiul Omului”: această expresie este întâlnită de 85 de ori în cele patru Evangheliile canonice. „Fiul Omului” este o expresie ebraică; ea înseamnă pur și simplu „om” (Numeri 23.19; Iov 16.21, 23.6; Psalmi 8.5, 143.3, 145.3; Isaia 15.12, 56.2; Ieremia 49.18).²⁵ În cartea lui Iezechiel, Dumnezeu i se adresează adesea profetului ca „fiu al omului” (Iezechiel 2.1 *et passim*). În același timp, în cartea lui Daniel, Fiul Omului apare ca o prefigurare a lui Mesia, Împăratul cel veșnic:

Am privit în vedenia de noapte, și iată pe norii cerului venea cineva ca Fiul Omului și El a înaintat până la Cel Vechi de Zile, și a fost dus în fața Lui.

Și Lui I s-a dat stăpânirea, slava și împărăția, și toate popoarele, neamurile și limbile îi slujeau Lui. Stăpânirea Lui este veșnică, stăpânire care nu va trece, iar împărăția Lui nu va fi nimicită niciodată. (Daniel 7.13–14)

Se poate presupune că, numindu-se pe sine „Fiul Omului”, Iisus pune în mod intenționat accentul pe originea sa umană, și nu pe cea divină. În același timp, nu

Cel Vechi de Zile, icoană, sec. al XVI-lea

trebuie ignorată legătura cu imaginea Fiului Omului din cartea lui Daniel. Fiul Omului despre care vorbește Iisus este departe de a fi un personaj convențional: El se află în cer (Ioan 3.13), Dumnezeu Tatăl își pune pecetea asupra Lui (Ioan 6.27), îngerii lui Dumnezeu urcă și coboară asupra Lui (Ioan 1.51). Fiul Omului a coborât din ceruri (Ioan 3.13) pentru a salva sufletele oamenilor (Luca 9.26). Pe pământ, El are puterea a ierta păcatele (Matei 9.6). Credincioșii trebuie să se împărtășească cu trupul și sângele Său pentru a avea viață în ei înșiși (Ioan 6.53). El va învia din morți (Marcu 9.9) și se va înălța la cer (Ioan 3.13), „acolo unde era mai înainte” (Ioan 6.62). A doua Sa venire va fi pe neașteptate (Matei 24.44; 25.13), precum fulgerul care strălucește dintr-o parte a cerului, luminând până în cealaltă parte (Luca 17.24). El va veni în slava Tatălui Său cu sfinții îngeri (Marcu 8.38), va sta pe tronul slavei Sale și-i va așeza pe apostoli pe cele douăsprezece tronuri pentru a judeca cele douăsprezece seminții ale lui Israel (Matei 19.28); înaintea Lui se vor aduna toate neamurile, iar El „va despărți oile de capre” (Matei 25.31–33).

Iisus este adesea numit „Fiul lui Dumnezeu” (Matei 14.33), „Fiul Dumnezeului celui viu” (Matei 16.16; Ioan 6.69), iar El acceptă aceste nume (Luca 22.70).

La întrebarea marelui preot: „Spune-ne dacă Tu ești Hristosul, Fiul lui Dumnezeu”, Iisus răspunde afirmativ, adăugând apoi: „De acum veți vedea pe Fiul Omului șezând de-a dreapta puterii și venind pe norii cerului” (Matei 26.63–64). În raport cu Sine, Iisus folosește la rândul Lui numele „Fiul Omului” și „Fiul lui Dumnezeu” ca pe niște sinonime:

Și nimeni nu s-a suit în cer, decât Cel ce S-a coborât din cer, *Fiul Omului*, Care este în cer.

Și după cum Moise a înălțat șarpele în pustie, așa trebuie să se înalțe *Fiul Omului*, Ca tot cel ce crede în El să nu piară, ci să aibă viață veșnică.

Căci Dumnezeu așa a iubit lumea, încât pe *Fiul Său Cel Unul-Născut* L-a dat ca oricine crede în El să nu piară, ci să aibă viață veșnică.

Căci n-a trimis Dumnezeu pe *Fiul Său* în lume ca să judece lumea, ci ca să se mântuiască, prin El, lumea.

Cel ce crede în El nu este judecat, iar cel ce nu crede a și fost judecat, fiindcă nu a crezut în numele *Celui Unuia-Născut, Fiul lui Dumnezeu*. (Ioan 3.13–18, sublinierile au fost adăugate)

Adevărat, adevărat zic vouă, că vine ceasul și acum este, când morții vor auzi glasul *Fiului lui Dumnezeu* și cei ce vor auzi vor învia.

Căci precum Tatăl are viață în Sine, așa I-a dat și *Fiului* să aibă viață în Sine;

Și I-a dat putere să facă judecată, pentru că este *Fiul Omului*. (Ioan 5.25–27, sublinierile au fost adăugate)

Apelativul biblic „*Fiul lui Dumnezeu*” nu înseamnă neapărat că purtătorul său este Dumnezeu (cel puțin atunci când este folosit la plural).²⁶ Cu toate acestea, în Noul Testament expresia „*Fiul lui Dumnezeu*” dobândește un înțeles special referitor la Iisus Hristos. Iisus este *Fiul Unul-Născut* al lui Dumnezeu (Ioan 3.16; 3.18; 1 Ioan 4.9), singurul născut din Tatăl (Ioan 1.14), care este „în sânul Tatălui” (Ioan 1.18). În conversațiile Sale cu ucenicii și cu evreii, așa cum au fost relatate de Sf. Evanghelist Ioan, Iisus dă în mod repetat mărturie despre unitatea Lui cu Tatăl:

Cine nu cinstește pe *Fiul*, nu cinstește pe Tatăl, care L-a trimis. (Ioan 5.23)

Pentru că M-am coborât din cer, nu ca să fac voia mea, ci voia Celui ce M-a trimis pe Mine. (Ioan 6.38)

Precum Mă cunoaște Tatăl și Eu cunosc pe Tatăl. (Ioan 10.15)

Lucrările pe care le fac în numele Tatălui Meu, acestea mărturisesc despre Mine [...] Eu și Tatăl Meu una suntem. (Ioan 10.25, 30)

Eu sunt întru Tatăl și Tatăl întru Mine. (Ioan 14.11)

Deși Iisus se numește pe sine „*Fiul lui Dumnezeu*” și își mărturisește unitatea Sa cu Tatăl, aproape nicăieri în Evangheliile El nu se autodenumește „Dumnezeu”, cu excepția

situației în care, răspunzând vorbelor diavolului, spune: „Să nu ispitești pe Domnul Dumnezeuul tău“ (Matei 4.7; Luca 4.12). Aici, El se referă la Sine folosind două titluri divine: „Domn“ și „Dumnezeu“. Ca răspuns la alte vorbe ale diavolului, el spune, referindu-se la Tatăl Său: „Domnului Dumnezeului tău să te închini și numai Lui Unuia să-I slujești“ (Luca 4.8).

Când cineva îl numește „bunule Învățător“, Iisus răspunde: „De ce-Mi zici bun? Nimeni nu este bun decât numai Unul Dumnezeu“ (Matei 19.17; Marcu 10.18; Luca 18.18). Răspunsul lui Iisus poate fi înțeles și ca o negare a naturii Sale dumnezeiești, care îl pune în contrast cu Dumnezeu. Totuși, cuvintele Sale pot fi înțelese și într-un alt sens: „numindu-mă «bun», Îmi recunoașteți natura divină.“

În Evangheliile și în epistole, numele „Dumnezeu“ (*theos*) este folosit mai ales cu referire la Tatăl, în timp ce în raport cu Iisus este folosit în mod constant numele „Domnul“ (*kyrios*).²⁷ În epistolele apostolice se spune că: „Dumnezeu, pe Acest Iisus pe Care voi L-ați răstignit, L-a făcut Domn și Hristos“ (Fapte 2.36); „Dumnezeu l-a înviat pe Domnul“ (1 Corinteni 6.14). Tot aici întâlnim adesea expresiile „Dumnezeu și Tatăl Domnului nostru Iisus Hristos“ (1 Petru 1.3; Romani 15.6; 2 Corinteni 1.3, 11.31; Evrei 1.3, 17; Coloseni 1.3), „Dumnezeu, Tatăl nostru, și Domnul Iisus Hristos“ (Romani 1.7) și alte formule similare.

În același timp, în epistolele Sf. Ap. Pavel, Iisus Hristos este numit în mod repetat Dumnezeu: „[...] care după trup este Hristos, Cel ce este peste toate Dumnezeu, binecuvântat în veci. Amin!“ (Romani 9.5); „Așteptăm fericita nădejde și arătarea slavei marelui Dumnezeu și Mântuitorului nostru Hristos Iisus“ (Tit. 2.13); „Căci întru El locuiește, trupește, toată plinătatea Dumnezeirii“ (Coloseni 2.9). În prima sa epistolă, Sf. Ioan Teologul spune despre Iisus Hristos: „Acesta este adevăratul Dumnezeu și viața de veci“ (1 Ioan 5.20).

În sine, cuvântul „Domn“ (în grecește *kyrios*) nu arată neapărat natura divină a celui care-l poartă; el înseamnă pur și simplu „stăpân“. În acest sens poate fi înțeleasă folosirea repetată a cuvântului „Doamne“ (în grecește *kyrie*, la vocativ) aplicat lui Iisus atunci când apostolii și alte personaje din Evangheliile I se adresează în mod direct.

Cu toate acestea, în *Septuaginta* acest cuvânt este deja folosit pentru a exprima numele lui Dumnezeu: *Yahweh* (Iehova, „Domnul“, „Dumnezeu“) și *Adonai* („Domnul meu“), în timp ce în Noul Testament numele „Domnul“ (*kyrios*) este folosit adesea în legătură cu Dumnezeu Tatăl alături de numele „Dumnezeu“ (*theos*).

În acest timp, în Psalmi numele „Domnul“ se referă atât la Dumnezeu, cât și la Mesia cel făgăduit: „Zis-a Domnul Domnului Meu: «Șezi de-a dreapta Mea, până ce voi pune pe vrăjmașii Tăi așternut picioarelor Tale»“ (Psalmi 109.1). Citând cuvintele psalmistului, Iisus îi întreabă pe iudei: „Deci însuși David Îl numește pe El Domn; de unde dar este fiul Lui?“ (Marcu 12.37; cf. Luca 20.42–44). Aici numele „Domn“ este interpretat ca indicând natura divină a purtătorului său și este folosit de Iisus în raport cu Sine.

În comunitatea creștină timpurie, folosirea numelui „Domn” cu referire la Iisus însemna, fără îndoială, recunoașterea dumnezeirii Sale. Sf. Ap. Toma folosește cuvintele „Domn” și „Dumnezeu” ca sinonime atunci când i se adresează lui Iisus cel înviat cu cuvintele: „Domnul meu și Dumnezeul meu” (Ioan 20.28). Conform Sf. Ap. Pavel, „nimeni nu poate să zică: Domn este Iisus, decât în Duhul Sfânt” (1 Corinteni 12.3). În epistolele lui Pavel, numele „Dumnezeu”, „Domnul” și „Hristos” sunt folosite adesea ca sinonime: el vorbește despre „Biserica lui Dumnezeu” și „Biserica lui Hristos”, „împărăția lui Dumnezeu” și „împărăția lui Hristos”, „harul lui Dumnezeu” și „harul lui Hristos”, „Duhul lui Dumnezeu” și „Duhul lui Hristos”. Potrivit Sf. Ioan Gură de Aur, „numele «Dumnezeu» nu este mai mare decât numele «Domnul», nici numele «Domnul» nu este inferior numelui «Dumnezeu», pentru că, „în tot Vechiul Testament, Tatăl este numit în mod constant «Domn»”.²⁸

Din acest punct de vedere, este remarcabilă Evanghelia după Luca: în ea numele „Domnul” este folosit în mod repetat în raport cu Dumnezeu, dar nu este mai rar folosit nici în raport cu Iisus.²⁹ Chiar din primul capitol al Evangheliei, numele „Domnul” este folosit de 16 ori referitor la Dumnezeu (Luca 1.6, 9, 10, 15–17, 25, 28, 32, 38, 45, 46, 58, 66, 68, 76) și o dată cu referire la Iisus, atunci când Elisabeta o numește pe Sf. Fecioară Maria „Maica Domnului meu” (Luca 1.43). În capitolele următoare găsim constant folosit numele „Domnul”, mai întâi referitor la Dumnezeu, apoi referitor la Fiul Său. Iisus este în același timp „Hristos Domnul” (Luca 2.11) și „Hristosul Domnului” (Luca 2.26).

Sf. Ioan Botezătorul este trimis să pregătească calea Domnului, adică a lui Iisus Hristos (Luca 3.4 și, de asemenea, Matei 3.3 și Marcu 1.3). Dacă în primele șase capitole Luca îl apelează pe Iisus doar cu numele³⁰ – așa cum fac și ceilalți evangheliști –, începând cu capitolul al șaptelea, numele lui Iisus este înlocuit în mod sistematic în narațiune cu numele „Domnul” (Luca 7.13, 31; 10.1; 11.39; 12.42; 13.15; 17.5–6; 18.6; 19.8; 22.31, 61; 24.3, 34). Această folosire a cuvântului în partea narativă mai poate fi întâlnită doar la Ioan (Ioan 11.2; 20.18,20).

Cea mai clară afirmare a credinței Bisericii primare în dumnezeirea lui Iisus Hristos este prologul Evangheliei după Ioan, în care Iisus este identificat cu Cuvântul cel veșnic al lui Dumnezeu:

Regele David Psalmistul,
frescă, sec. al XVI-lea

VIAȚA ȘI ÎNVĂȚĂTURILE LUI IISUS HRISTOS

Sf. Vasile cel Mare și Sf. Grigorie de Nyssa, mozaic, sec. al XI-lea

La început era Cuvântul și Cuvântul era la Dumnezeu și Dumnezeu era Cuvântul.
Acesta era întru început la Dumnezeu.

Toate prin El s-au făcut; și fără El nimic nu s-a făcut din ce s-a făcut.

Întru El era viață și viața era lumina oamenilor.

Și lumina luminează în întuneric și întunericul nu a cuprins-o.

[...]

Și Cuvântul S-a făcut trup și S-a sălășluit între noi și am văzut slava Lui, slavă ca
a Unuia-Născut din Tatăl, plin de har și de adevăr. (Ioan 1.1-5, 14)

Aceste cuvinte ale celei de-a patra Evanghelii reprezintă un manifest al credinței Bisericii primare în natura divină a lui Iisus. Prologul Evangheliei după Ioan conține o recunoaștere explicită a faptului că Fiul Unul-Născut al lui Dumnezeu, Cuvântul lui Dumnezeu, este Dumnezeu. Cuvântul S-a întrupat, S-a făcut trup, S-a făcut om și a trăit printre oameni. Faptul că Dumnezeu s-a făcut om constituie „vestea cea bună” pe care evangheliștii și apostolii lui Iisus o transmit lumii. În acest mesaj se află originea creștinismului ca Nou Legământ între Dumnezeu și oameni.

Nu este o coincidență faptul că Evanghelia după Ioan, care începe cu afirmarea solemnă a veșniciei și dumnezeirii Cuvântului lui Dumnezeu, conține în secțiunea sa finală mărturia lui Toma: „Domnul meu și Dumnezeul meu” (Ioan 20.28). Toată cea de-a patra Evanghelie constituie o dezvoltare coerentă a credinței în dumnezeirea lui Iisus Hristos, încheindu-se cu o confirmare nu mai puțin solemnă a credinței cu care ea începe.

Sfânta Treime, icoană, Sf. Andrei Rubliov, anii 1420

Prologul Evangheliei după Ioan se încheie cu cuvintele: „Pe Dumnezeu nimeni nu L-a văzut vreodată; Fiul cel Unul-Născut, Care este în sânul Tatălui, Acela L-a făcut cunoscut” (Ioan 1.18). Edițiile critice moderne ale Noului Testament citează acest text într-o redactare ușor diferită: în loc de „Fiul cel Unu-Născut” (*monogenēs huios*), apare formula: „Dumnezeu cel Unu-Născut” (*monogenēs theos*). Această citire se bazează pe manuscrise mai vechi, în timp ce formula „Fiul cel Unu-Născut” este întâlnită doar în unele dintre manuscrise, începând cu secolul al IV-lea. Autenticitatea versiunii citate în edițiile critice este atestată de folosirea expresiei „Dumnezeu cel Unu-Născut” la autori din secolul al IV-lea, cum ar fi Sf. Vasile cel Mare³¹, Sf. Amfilohie de Iconium³² și Sf. Grigorie de Nyssa³³. Această expresie – „Dumnezeu cel Unu-Născut” – reprezintă încă o confirmare a credinței Bisericii primare în dumnezeirea lui Hristos și în faptul că venirea Sa pe pământ a fost chiar întruparea lui Dumnezeu.

Credința în originea divină a lui Iisus a fost credința inițială a Bisericii; ea se reflectă în paginile Noului Testament. Numele folosite cu referire la Iisus sunt cele atribuite de

VIAȚA ȘI ÎNVĂȚĂTURILE LUI IISUS HRISTOS

*Sfânta Treime, icoană,
Simon Ușakov, 1671*

obicei lui Dumnezeu. În plus, lui Iisus Îi sunt atribuite calitățile pe care Dumnezeu le are și acțiunile pe care Dumnezeu le împlinește; de asemenea, Îi este adusă aceeași închinare care Îi este adusă lui Dumnezeu. O examinare detaliată a textelor Noului Testament privitoare la aceste subiecte i-a condus pe cercetătorii contemporani la următoarea concluzie:

Tema dumnezeirii lui Hristos nu se bazează doar pe câteva texte doveditoare.

Ideea populară că niște creștini din secolul al IV-lea au decis să-i impună Bisericii credința că Iisus este Dumnezeu și au scos din context anumite versete biblice izolate pentru a-și susține propria agendă constituie o denaturare grosolană a faptelor. Autorii dogmelor ortodoxe ale Întrupării și Treimii au avut un plan, dar acesta nu a fost înlocuirea unui Iisus în întregime uman cu un Hristos divin.

Planul lor a fost să protejeze învățătura clară a Noului Testament despre dumnezeirea Domnului Iisus Hristos într-un mod care să facă în mod egal dreptate altor trei învățături clare ale Bibliei: există un singur Dumnezeu; Iisus este Fiul, și nu Tatăl; Iisus este, de asemenea, și om.³⁴

Credința în natura divină a lui Iisus nu a căpătat imediat o bază dogmatică clară, exprimată printr-o terminologie cristologică precisă. Această terminologie a fost dezvoltată de-a lungul mai multor secole, ca răspuns la ereziile care au apărut.

În ordine cronologică, primii care au negat originea divină a lui Iisus au fost contemporanii Săi evrei. Unii dintre ei erau dispuși să vadă în El un învățător și un profet, dar erau deranjați de dorința Sa stăruitoare de a-L proclama pe Dumnezeu ca Tată al Său și pe Sine ca Fiul al lui Dumnezeu. Cele mai vii descrieri ale acestor conflicte dintre evrei și Iisus sunt cuprinse în Evanghelia după Ioan: capitolele 5–8 ale acestei Evanghelii sunt dedicate aproape integral polemicii lui Iisus cu evreii. Când citim aceste capitole, este dificil de evitat sentimentul că Iisus îi provoacă pe evrei în mod intenționat, spunându-le lucruri pe care știe că ei nu le pot accepta. Conflictul Său cu evreii nu pare deloc un accident sau o neînțelegere: Iisus a intrat pe deplin și în mod conștient în acest conflict, atât atunci când a denunțat ipocrizia fariseilor – dându-le în vileag fățărnicia –, cât și când s-a recomandat pe Sine ca Fiul lui Dumnezeu.

După moartea și Învierea lui Iisus, au apărut îndoieli legate de natura Sa divină nu numai printre cei cărora li se adresa predica apostolilor, ci chiar și în mediul creștin.

Sfânta Treime, frescă, anii 1176–1180

Cu toate acestea, Biserica s-a lepădat în mod constant de toți aceia care – într-un fel sau altul – au contestat natura divină a lui Iisus, declarându-i eretici și respingându-le învățăturile la Sinoade.

Nu vom enumera aici numeroasele învățături eretice care au apărut în Biserica primară și care, într-o măsură sau alta, au pus la îndoială natura divină a lui Iisus. Vom menționa doar una dintre ele, o învățătură care a zguduit Biserica pentru aproape tot secolul al IV-lea: arianismul. Ea a apărut din concepția despre un Dumnezeu Tatăl absolut transcendent, care nu poate fi immanent pentru nimeni. Autorul acestei învățături, preotul alexandrin Arie, credea despre Fiul lui Dumnezeu că nu este egal și nu este asemenea Tatălui, că are o natură și o esență diferite. De asemenea, credea că El nu este coetern cu Tatăl, pentru că a avut începutul Său în timp: „A fost o vreme când El nu era.” Fiul este, susținea Arie, doar una dintre creaturile lui Dumnezeu. El a fost creat de Tatăl „din neființă”, ca un intermediar care să creeze lumea cu propriile mâini. El este superior ființelor create; totuși, El nu este Dumnezeu, fiind schimbător prin natura Sa: numai Tatăl este neschimbător și numai Tatăl este singurul Dumnezeu adevărat, în timp ce Fiul și Duhul Sfânt îi sunt subordonați, în calitate de creaturi ale Sale.

Această învățătură a fost respinsă de Sinodul de la Niceea din 325 d.Hr. prin Crezul³⁵ nicaenian în care au fost condamnate postulatele de bază ale arianismului:

Credem întru Unul Dumnezeu, Tatăl Atotțiitorul, Făcătorul tuturor celor văzute și nevăzute;

Și întru Unul Domn Iisus Hristos, Fiul lui Dumnezeu, Unul Născut din Tatăl, adică, din ființa Tatălui, Dumnezeu din Dumnezeu, lumină din lumină, Dumnezeu adevărat din

Sf. Atanasie și Chiril al Alexandriei,
miniatură din *Menologion*-ul lui Vasile al II-lea, sec. al X-lea

Dumnezeu adevărat, născut (γεννηθέντα), nu făcut, deoființă³⁶ (ὁμοούσιον, *consubstantial*) cu Tatăl, prin Care toate s-au făcut, cele din cer și cele de pe pământ, Care pentru noi, oamenii, și pentru a noastră mântuire s-a pogorât [din cer] și s-a întrupat, făcându-se om, și a suferit și iarăși S-a ridicat a treia zi, S-a înălțat la Ceruri și iarăși va să vie să judece viii și morții;

Și întru Duhul Sfânt.

Iar cei care spun: „A fost un timp în care nu a existat“ (ἦν ποτε ὅτε οὐκ ἦν), și „Nu a existat înainte de a fi făcut“, și „A fost făcut din nimic“, sau „A fost din altă ființă sau esență“, sau „Fiul lui Dumnezeu este creat“, sau „este schimbător“, sau „este degradabil“ sunt dați de Sfânta Biserică sobornicească și apostolească anatemei.³⁷

Principalul oponent al lui Arie a fost Sf. Atanasie al Alexandriei, a cărui învățătură afirmă că întreaga Treime este un singur Dumnezeu – Tatăl, Fiul și Duhul Sfânt –, egali în divinitate și esență. Nașterea Fiului din Tatăl este preeternă: Tatăl nu a început niciodată să fie Tatăl, ci a fost întotdeauna Tatăl și, prin urmare, Fiul este coetern cu El. Consubstanțialitatea persoanelor Sfintei Treimi nu este numai una de egalitate sau de asemănare: este o unitate deplină a ființei, o identitate indestructibilă și neschimbătoare, o indivizibilitate fără contopire a unei persoane cu cealaltă. Învățătura Sinodului de la Niceea, care a devenit cunoscut sub numele de Primul Sinod Ecumenic, a fost confirmată mai târziu la cel de-al doilea Sinod Ecumenic, convocat la Constantinopol în 381.

Ereziile hristologice ulterioare, care au apărut în Răsăritul creștin și au fost condamnate de Sinoadele Ecumenice, au atins într-o măsură sau alta subiectul corelării naturilor divine și umane în Hristos, dar nici măcar un singur teolog eretic condamnat de Sinoade nu a negat vreodată că Iisus Hristos a fost Dumnezeu întrupat, Fiul lui Dumnezeu, egal cu Tatăl și de o singură esență cu El. În particular, în secolul al V-lea Nestorie a fost condamnat pentru că a făcut o separare fermă între Dumnezeu-Cuvântul și omul Iisus. În opoziție cu învățătura sa, Părinții Sinodului al treilea Ecumenic (431) au insistat asupra faptului că Dumnezeu-Cuvântul despre care vorbește Evanghelia după Ioan și omul Iisus sunt una și aceeași persoană. Cu toate acestea, Nestorie nu a negat niciodată că Fiul lui Dumnezeu este consubstanțial cu Tatăl: el a afirmat doar că în omul Iisus sălășluiește Cuvântul lui Dumnezeu. Cu alte cuvinte, el nu a negat natura divină a lui Iisus, ci doar a interpretat-o într-un mod inacceptabil pentru Biserică.

A fost învățătura primului și a celui de-al doilea Sinod Ecumenic o inovație în comparație cu ceea ce a spus Iisus în Evanghelii sau doar a confirmat și clarificat „vestea cea bună” a Noului Testament despre Iisus ca Dumnezeu întrupat? Biserica a insistat întotdeauna că ea n-a făcut niciodată și n-ar fi putut face vreo inovație privitoare la credința originală. Am văzut deja că în Evanghelii a fost folosit în mod constant – referitor la Iisus – numele „Domnul”, iar în unele cazuri numele „Dumnezeu”.

Natura divină a lui Iisus n-a fost niciodată pusă la îndoială de Sf. Ap. Pavel, nici de ceilalți apostoli, nici de generațiile ulterioare de autori ai Bisericii și nici măcar de ereticii de după Arie. Terminologia a continuat să fie rafinată, dar credința a rămas identică cu aceea pe care apostolii au primit-o de la Iisus Însuși.

Învățătura care a negat categoric dumnezeirea lui Iisus, aducând o provocare serioasă creștinismului, a fost islamul. Apărut în secolul al VII-lea, acesta a început să se răspândească rapid; la început el a fost înțeles de creștini doar ca o altă erezie. Sf. Ioan Damaschin, un scriitor creștin din secolul al VIII-lea, a inclus islamul în lista ereziilor la numărul 101³⁸. Sf. Ioan Damaschin a legat apariția islamului de arianism, care nega natura divină a lui Iisus (există și relatări care arată că învățătorul lui Muhammad a fost un călugăr nestorian). Oricum ar fi, Sf. Ioan Damaschin a considerat apariția islamului ca o nouă abatere de la puritatea dogmei creștine; abia mai târziu a devenit clar că islamul este o nouă religie, și nu un curent eretic în cadrul creștinismului.

Sf. Cuvios Ioan Damaschin,
frescă, sec. al XVI-lea

VIAȚA ȘI ÎNVĂȚĂTURILE LUI IISUS HRISTOS

În Coran „Iisus, fiul Mariei“ (Isa, fiul lui Maryam) este menționat în multe ocazii. Crucial pentru înțelegerea rolului lui Iisus în Coran este următorul text:

O, oameni ai Cărții! Nu întreceți măsura în credința voastră! Nu spuneți despre Dumnezeu decât Adevărul! Da, Hristos, Iisus, fiul Mariei, este trimisul lui Dumnezeu, Cuvântul Lui pe care l-a aruncat Mariei, un Duh de la El. Credeți în Dumnezeu și în trimișii Săi! Nu mai spuneți: „Treil“, sfârșiți cu aceasta, căci va fi mai bine pentru voi. Unul este Dumnezeu [Allah]! Mărire Lui! Cum să aibă un fiu?³⁹

Salvator Mundi,
Leonardo da Vinci,
1506–1513

Islamul pornește de la credința că Dumnezeu este unic și că nu poate avea un fiu. Învățătura creștină despre Treime este considerată falsă, la fel ca și ideea că Iisus ar avea o origine divină. Ca și teologia creștină, Islamul face o distincție clară între Creator și creat. Iisus este înțeles ca fiind Cuvântul lui Dumnezeu; totuși, spre deosebire de Evanghelia după Ioan, unde se afirmă „Dumnezeu era Cuvântul“ (Ioan 1.1), în islam Cuvântul lui Dumnezeu este considerat a avea o origine creată. Acest aspect apropie percepția islamică despre Iisus de arianism.

De-a lungul secolelor, Biserica a luptat cu toate învățăturile care negau natura divină a lui Iisus. În secolul al IV-lea, când Arie a refuzat să-L recunoască pe Iisus ca Fiu al lui Dumnezeu, deoființă cu Tatăl, Biserica a ținut Primul Sinod Ecumenic, la care arianismul a fost condamnat. Multe secole mai târziu, la începutul secolului al XX-lea, Biserica Ortodoxă a declarat că scriitorul Lev Tolstoi s-a îndepărtat de ea, pentru că a încercat să înlocuiască Evangheliile cu propria sa învățătură despre Iisus, considerat o autoritate morală lipsită de orice demnitate divină.

Reacționând la aceste provocări la adresa învățăturii că Iisus este Dumnezeu și Mântuitor, Biserica și-a dezvoltat și rafinat propria teologie, care a avut ca scop respingerea acestora. Terminologia folosită pentru a expune învățătura Bisericii despre Hristos a fost și ea clarificată ca atare. În același timp, creștinii considerau că apariția noilor formulări teologice avea ca scop nu crearea unei înțelegeri esențial noi despre rolul și semnificația lui Iisus Hristos, ci doar expunerea mai precisă a credinței originare în dumnezeirea Sa, care este caracteristică Bisericii încă de la întemeierea ei.

În acest sens, putem spune că Biserica a avut mereu – pe parcursul întregii istorii a creștinismului – aceeași învățătură despre natura divină a lui Iisus Hristos. Chiar și în

zilele noastre, când creștinismul există sub forma diferitelor confesiuni, denominații și comunități, care manifestă o gamă largă de dezacorduri reciproce, toți creștinii – catolici, ortodocși și protestanți – Îl recunosc pe Iisus Hristos ca Dumnezeu și Mântuitor, de o singură esență cu Tatăl în divinitatea Sa și de o singură esență cu noi, în omenitatea Sa.

4. Căutarea „personajului istoric Iisus” și a *kērygma*-ei Sale

După apariția islamului, timp de multe secole, nicio altă nouă învățătură nu a mai contrazis creștinismul asupra faptului că Iisus este Dumnezeu și Mântuitor. În Răsăritul și în Apusul creștin, arta și literatura au fost dominate de imaginea canonică a lui Hristos, reprezentată în numeroase icoane, fresce, vitralii, tratate teologice și imnuri bisericești.

În timpul Renașterii, când artiștii au început să-L înfățișeze pe Hristos într-o manieră realistă, acestei imagini i-au fost aduse unele ajustări. Dacă opera lui El Greco păstrează încă o dependență „genetică” de canonul iconografic, la mulți alți maeștri ai perioadei Renașterii această dependență dispare, iar Iisus ne apare ca om simplu, lipsit de aureolă, în timp ce suferințele Sale sunt zugrăvite cu un realism exagerat.

În Apus, următorul pas pe calea îndepărtării de tradiția Bisericii a fost perioada Reformei. Protestanții au început să respingă autoritatea Sfintei Tradiții, iar Biblia a fost declarată a fi singura sursă autoritară. Cu toate acestea, respingând tradiția Bisericii, ei au pierdut în același timp foarte repede și înțelegerea Scripturii ca sursă integrală, începând treptat să o deconstruiască. Luther pusese deja la îndoială validitatea unui număr de cărți din Noul Testament, în special a Epistolei lui Iacob, deoarece poziția ei în anumite aspecte – de exemplu, învățătura care afirmă „credința fără de fapte moartă este” (Iacob 2.20) – contrazice modul luteran de a înțelege mântuirea.

În prefața traducerii sale a Noului Testament, Luther scrie:

[...] Evanghelia Sf. Ioan și prima sa epistolă, epistolele Sf. Pavel, în special cele către Romani, Galateni și Efeseni și prima epistolă a Sf. Petru sunt cărțile care vi-L arată pe Hristos [așa cum este] și vă învață tot ceea ce este necesar și mântuitor să cunoașteți, chiar dacă n-ați mai vedea sau auzi niciodată vreo altă carte sau doctrină.

De aceea, în comparație cu celelalte epistole, cea a Sf. Iacob este cu adevărat o epistolă de paie, pentru că nu are în ea nimic din natura Evangheliei.⁴⁰

Martin Luther, Lucas Cranach cel Bătrân, 1543

VIAȚA ȘI ÎNVĂȚĂTURILE LUI IISUS HRISTOS

Ulterior, protestanții au început să pună la îndoială autenticitatea și semnificația mai multor alte cărți ale Sfintei Scripturi.

În mediul protestant din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, a apărut ideea reconstituirii imaginii „personajului istoric Iisus”, care să fie eliberat de straturile ulterioare ale interpretării Bisericii. Spre deosebire de reprezentanții „școlii mitologice” – apărute în aceeași perioadă –, reprezentanții mișcării de „demitologizare a Evangheliilor” nu negau că Iisus a fost o persoană reală. Totuși, ei refuzau să vadă în El orice trăsătură supranaturală, susținând că narațiunile evanghelice despre minunile Sale țin de imaginația creatoare a vechilor scriitori creștini, care au decis să-I atribuie omului Iisus o imagine divină.

Fondatorul acestei abordări este considerat a fi Hermann Samuel Reimarus (1694–1768); acesta sugera că Iisus a fost un revoluționar, care a eșuat de două ori în încercările de a organiza o revoltă, iar după ce a fost executat ucenicii au inventat povestea Învierii Lui. Reimarus credea că Iisus a fost un rabin evreu care nu a propovăduit cine știe ce taină înaltă, ci doar simple instrucțiuni cu privire la obligațiile cotidiene: apostolii au fost cei care i-au conferit acestei învățături a lui Iisus o autoritate teologică. Opera lui Reimarus a fost publicată în 1774 de Gotthold Ephraim Lessing, iar de atunci căutarea „personajului istoric Iisus” a căpătat un caracter sistematic.

Această căutare s-a dezvoltat îndeosebi în lucrările reprezentanților Școlii isagogice⁴¹ a Noului Testament de la Tübingen, în frunte cu Ferdinand Christian Baur (1792–1860), care a avansat teoria existenței în Biserica primară a două curente care se contrazic reciproc: creștinismul petrin și creștinismul paulin (adică lupta dintre urmașii lui Petru și urmașii lui Pavel). Noul Testament – despre care el credea că a fost scris în secolul al II-lea – se presupune că ar fi trebuit să reconcilieze aceste două tendințe.

Celălalt reprezentant al Școlii de la Tübingen, David Friedrich Strauss (1808–1874), autorul cărții *Das Leben Jesu* [*Viața lui Iisus*], a vrut să demonstreze că, încă de la prima generație de ucenici ai lui Iisus, istoria vieții Sale a fost înfrumusețată de diferite mituri incredibile și povești despre minuni care nu s-au petrecut niciodată. De un pozitivism și un raționalism extreme, Strauss nega însăși posibilitatea minunilor, deși admitea existența lui Dumnezeu.

Ideile lui Strauss au fost popularizate în Franța de Ernest Renan (1823–1892), care a adoptat, de asemenea, o poziție strict raționalistă, pornind de la ideea că în viață nu există și nu poate exista nimic supranatural.

Capul lui Hristos,
El Greco, 1580–1585

Un alt raționalist, Lev Tolstoi (1828–1910), a pornit și el de la presupuneri similare. El a popularizat în mediul rusesc ideile lui Strauss și Renan. Scriitor celebru, el a decis să se implice în demitologizarea Evangheliilor; totuși, el a abordat această misiune nu ca savant – ceea ce nu era –, ci ca învățător într-ale moralității, ceea ce se credea a fi. Tolstoi a făcut din ideea juxtapunerii textului evanghelic cu învățătura Bisericii baza „comentariului și traducerii” pe care a făcut-o Evangheliilor. Ca rezultat, „traducerea” făcută de el amintește mai mult de o caricaturizare a textului evanghelic decât de o traducere efectivă sau chiar de o repovestire.

În timp ce lucrările lui Tolstoi având drept scop discreditarea Bisericii sunt percepute azi ca o tristă curiozitate istorică, nu putem spune același lucru despre lucrările acelor savanți protestanți care, la începutul secolului al XX-lea, au promovat efortul de demitologizare a Evangheliilor. Lucrările lor continuă să aibă și astăzi o influență considerabilă asupra cercetărilor legate de Noul Testament.

O contribuție substanțială la dezvoltarea școlii demitologizării a avut-o un profesor de la Universitatea din Berlin, Adolf von Harnack (1851–1930). El a respins concluziile Școlii de la Tübingen, cum că Noul Testament a fost compilat în secolul al II-lea; cu toate acestea, ca și ceilalți teologi raționaliști germani, el nu a putut sesiza dimensiunea verticală a religiei, considerând-o doar un amestec de etică și experiențe interioare. El l-a tratat pe Iisus ca pe un mare învățător moral, care nu este însă Fiul lui Dumnezeu, ci un om obișnuit. Harnack a interpretat Învierea lui Iisus în mod simbolic, văzând în ea nu un fapt istoric real, ci expresia unei vechi idei creștine despre triumful vieții asupra morții.

O figură-cheie în teologia protestantă din secolul al XX-lea a fost Rudolf Bultmann (1884–1976). Spre deosebire de predecesorii săi de la Universitatea din Tübingen, Bultmann a respins încercările de reconstituire a „personajului istoric Iisus”. În schimb, el s-a concentrat asupra căutării *kerygma*-ei creștine originare, care, credea el, ar trebui demitologizată, respectiv curățată de învelișul său mitologic, precum și de „redacțiile” ei ulterioare: influența elenismului, iudaismului și gnosticismului. Dacă pentru reprezentanții Școlii de la Tübingen din secolul al XIX-lea Iisus apare ca o persoană istorică, „curățată” de straturile teologice ulterioare, pentru Bultmann, dimpotrivă, *kerygma* teologică înțeleasă într-un spirit raționalist este disociată de „personajul istoric Iisus”, devenind astfel un obiect independent de cercetare.

Inspirat de cercetătorii Vechiului Testament, Bultmann a aplicat Noului Testament o metodă de interpretare a textelor care a fost numită de atunci „metoda criticii formei” (*die formgeschichtliche Methode*), conform căreia fiecare narațiune a Noului Testament are propriul său „cadru existențial” [*Sitz im Leben*]. Conform acestei metode, pentru înțelegerea oricărui text dat, sunt de o importanță crucială locul și momentul apariției sale, precum și legătura sa cu o anumită comunitate creștină concretă din istorie.

Hristos se arată înaintea poporului, Alexandru Ivanov, 1837–1857

Bultmann și alți cercetători care au folosit această metodă au pornit de la presupunerea că fiecare pasaj evanghelic a existat mult timp în tradiția orală și a fost transcris abia mai târziu, iar această transcriere a fost făcută cu un scop precis și într-un context definit, adică în conformitate cu necesitățile unei anumite comunități. Cu alte cuvinte, esențială nu este persoana lui Iisus sau învățătura Sa, ci comunitatea bisericească, în care unul sau mai mulți autori au modelat imaginea lui Hristos în funcție de așteptările membrilor acelei comunități. Pentru a reda imaginea istorică a lui Iisus era esențial, conform acestei metode, ca – înainte de a fi încărcată de tot felul de adăugiri – să fie scoase la lumină acele forme „pure” care constituiau nucleul original al tradiției evanghelice⁴².

Lui Bultmann îi aparține și dezvoltarea „legii distincției crescânde” [*increasing distinctness*] care a fost preluată de mulți cercetători ai Noului Testament din secolul al XX-lea. Conform acestei „legi”⁴³, la baza fiecărui text care există în tradiția orală se află un nucleu original care, pe măsură ce tradiția se dezvoltă, este acoperit tot mai mult de noile adăugiri: în momentul în care textul este așternut în scris, aceste adăugiri devin parte a textului, deși la început ele lipseau. Acest punct de vedere a fost totuși contestat de mulți cercetători, care au arătat că în istoria tradiției orale lucrurile s-au dovedit adesea a funcționa exact invers: detaliile au fost șterse sau pierdute în timp, în vreme ce nucleul de bază al sensului a fost păstrat.⁴⁴ Din acest motiv, „legea” lui Bultmann, ca și multe dintre celelalte abordări metodologice ale sale sunt astăzi extrem de susceptibile criticii.

În afară de „metoda criticii formei”, cercetătorii din domeniul Noului Testament au folosit și alte metode, în particular „metoda criticii tradiției” (*Traditionsgeschichte*). Această metodă presupune identificarea și investigarea formei sub care diferite tradiții despre Iisus ar fi putut circula înainte de a deveni un text fix în paginile Evangheliilor canonice. În lumina acestei metode, pentru a stabili autenticitatea unei anumite tradiții au fost utilizate următoarele criterii: cazurile de mărturii care se repetă (tradiția respectivă se regăsește în mai multe surse); coerența (tradiția respectivă este în acord cu alte tradiții despre Iisus); lipsa convergenței cu alte tradiții analoage (de exemplu, cu diferitele texte rabinice ale tradiției iudaice sau cu tradițiile Bisericii primare); și concizia sa (respectiv presupunerea că versiunea mai scurtă a unei tradiții are un grad mai mare de autenticitate decât cea lungă).⁴⁵

„Metoda criticii redactării” (*Redaktionsgeschichte*) este un alt mijloc de restaurare a ipoteticei tradiții evanghelice autentice prin separarea ei de materialul presupus a fi fost adăugat mai târziu. Adepții acestei metode considerau că autorii scrierilor Noului Testament sunt în principal niște compilatori, care au reunit diferite tradiții orale și scrise, redactându-le în conformitate cu teologia și cu necesitățile comunității lor. La criteriile de autenticitate enumerate în descrierea noastră despre „metoda criticii tradiției”, adepții ei au adăugat și următoarele: dovezi involuntare ale credibilității (detaliile narrative care dezvăluie autoritatea unui martor ocular); utilizarea anumitor construcții specifice limbii aramaice; utilizarea unor termeni care indică originea palestiniană a unei anumite redactări; și menționarea unor obiceiuri specifice Palestinei din vremea lui Iisus⁴⁶.

Toate metodele menționate mai sus au apărut din necesitatea de a clasifica materialul evanghelic după o formă definită, de exemplu: o rostire (*logia*) separată (o scurtă rostire a lui Iisus sub forma unei porunci sau a unui aforism); o poveste conținând dialog (un material narativ care se termină cu un discurs al lui Iisus); o poveste despre un miracol (un episod care descrie o vindecare, alungarea demonilor sau orice alt miracol realizat de Iisus); o parabolă (o scurtă poveste imaginară sau o rostire în care se folosește comparația sau similitudinea); un discurs (cuvintele lui Iisus adunate într-un singur discurs lung, cum ar fi, de exemplu, Predica de pe Munte); o narațiune istorică (relatarea unui anumit eveniment care este, din perspectiva cercetătorului, „legendară” din cauza fenomenelor supranaturale descrise în ea); un episod al Patimilor (povestea Patimilor este evidențiată de obicei ca un grup separat de „forme”).

Nu ne-am propus să examinăm teoriile numeroșilor cercetători din secolele al XIX-lea și al XX-lea care au căutat „personajul istoric Iisus” sau *kērygma*. Sa dincolo de limitele tradiției Bisericii sau pe cele care îl pun pe Iisus și învățătura Sa în opoziție cu Sfânta Tradiție. Lucrările acestor autori – cu toate diferențele lor de abordare – se aseamănă într-un singur punct: efortul de a denunța percepția Bisericii despre Iisus și „de

Patimile lui Hristos, mozaic, anii 530

a întreba cu ce drept se referă Bisericile creștine la acest Iisus Hristos care nu a existat niciodată, la doctrine pe care El nu le-a propovăduit, la puteri pe care nu le-a avut și la filiația divină pe care El însuși a considerat-o imposibilă și pe care nu și-a asumat-o”.⁴⁷

Fiecare dintre acești cercetători a examinat viața și învățăturile lui Iisus pornind de la un anumit punct de vedere filosofic sau de la o anumită presupunere de natură ideologică: la început se stabilea principiul inițial, apoi acest principiu era aplicat textului pentru a obține rezultatul cerut. Dacă un anumit text al Noului Testament nu se potrivea în contextul principiului ales, el putea fi pur și simplu dat la o parte și declarat nedemn de încredere sau de atenție din punct de vedere istoric.

Astfel, de exemplu, în anii 1980 și 1990 în America, a avut loc Jesus Seminary [Seminarul despre Iisus], care a reunit aproximativ 150 de persoane, inclusiv savanți care reprezentau aripa liberală extremă a comunității cercetătorilor Noului Testament, precum și simpli amatori. Acești oameni și-au stabilit ca scop recrearea imaginii „personajului istoric Iisus”, determinând ce materiale din Evanghelii erau, din perspectiva lor, demne de încredere din punct de vedere istoric. În perioada 1991–1996, ei au analizat 387 de extrase referitoare la 176 de evenimente evanghelice. Deciziile privind gradul de veridicitate al unui anumit extras au fost luate printr-un vot, extrasului atribundu-i-se o anumită culoare: roșu (ceea ce însemna că participanții la seminar „au avut un nivel relativ ridicat de încredere că evenimentul a avut loc efectiv”), roz („evenimentul a avut probabil loc”), gri („evenimentul este puțin probabil”), și negru („povestea

acestui eveniment este o ficțiune”). Dintre cele 176 de evenimente, doar 10 au fost marcate cu roșu și doar 19 cu roz.⁴⁸

Seminarul despre Iisus reprezintă mai mult o curiozitate în istoria cercetării din domeniul Noului Testament decât un eveniment semnificativ pentru dezvoltarea acestei cercetări. Este greu de imaginat, de exemplu, un seminar despre medicină care să reunească oameni despre care se știe că n-au încredere în medicină și la care, alături de medici calificați, să ia parte tot felul de amatori, care să dea împreună – pe bază de vot – un verdict cu privire la anumite medicamente sau metode terapeutice. Cercetarea nu trebuie transformată în șarlatanie. Cu toate acestea, opiniile șarlatanilor din domeniul studiilor Noului Testament continuă să-și exercite influența deformatoare asupra unui public mai larg, subminând încrederea în Evanghelii ca sursă istorică.

Rezultatul muncii numeroșilor savanți și pseudosavanți, uniți de ideea de a extrage un sâmbure istoric din narațiuni evanghelice mai degrabă nesigure, a fost că ei au „fabricat un Iisus «istoric» care reflectă (și ca atare le justifică) propriile opinii teologice și filosofice; ei au creat un Iisus după chipul și asemănarea lor. Căutarea «personajului istoric Iisus» ajunsese într-un impas și mulți erau sceptici cu privire la posibilitatea de a fi scrisă o biografie a lui Iisus”.⁴⁹

Toți autorii care au întreprins căutarea „personajului istoric Iisus” în secolele al XIX-lea și al XX-lea pornind de la presupunerile menționate mai sus, sunt uniți de prezumția lor de neîncredere față de Evanghelii ca sursă istorică. În acest sens, ei se îndepărtează în mod radical de creștinismul tradițional, fie el ortodox, catolic sau protestant:

Credința creștină a susținut că în aceste texte Îl întâlnim pe adevăratul Iisus. [...] Totul s-a schimbat însă atunci când istoricii au început să suspecteze că aceste texte ar putea [de fapt] să ni-L ascundă pe adevăratul Iisus, în cel mai fericit caz pentru că ne oferă un „Iisus istoric” filtrat prin lentilele credinței creștine timpurii, iar în cel mai rău caz pentru că o mare parte din ceea ce ne transmit ele se referă la un „Iisus” construit funcție de necesitățile și interesele diferitelor grupuri din Biserica primară. Ca urmare a acestui fapt, expresia „personajul istoric Iisus” ajunge să însemne nu Iisus din Evanghelii, ci presupusul Iisus [„real”] din spatele Evangheliilor, un „Iisus” pe care istoricul trebuie să-l reconstruiască, supunând Evangheliile unei examinări obiective (sau care se pretinde a fi astfel) și nemiloase. Rezultatul unui astfel de demers este, în mod inevitabil, nu un „Iisus istoric”, ci mai mulți.⁵⁰

Către sfârșitul secolului al XX-lea, a devenit evident că această căutare a unui „personaj istoric Iisus” – care a durat mai mult de două sute de ani – este un fiasco. Cu toate acestea, au continuat să apară tentative de a relua acest proces. În fiecare an apar pe rafturile librăriilor noi „biografii revoluționare” ale lui Iisus, iar autorii acestor cărți fac

VIAȚA ȘI ÎNVĂȚĂTURILE LUI IISUS HRISTOS

Statuia lui Hristos Mântuitorul, muntele Corcovado, Rio de Janeiro, Brazilia, 1922–1931

„descoperiri“ fantastice, bazate nu atât pe noi date științifice, cât pe interesele, gusturile, simpatiile sau antipatiile lor personale.

Efortul de a găsi abordări noi și originale ale vechii probleme a „personajului istoric Iisus“ a condus în ultimele decenii la apariția unor teorii conform cărora Iisus a fost un rabin evreu itinerant⁵¹, un filosof și revoluționar cinic⁵² sau un profet apocaliptic.⁵³ Orice astfel de teorie se bazează fie pe o citire tendențioasă a surselor canonice, fie pe un interes excesiv pentru sursele necanonice, fie pe alte presupuneri eronate din punct de vedere metodologic, care-l abat grav pe cititor de la adevăratul Iisus, așa cum este El revelat în paginile Evangheliilor:

În tentativa lor continuă de a găsi ceva nou și de a lansa – dincolo de dovezile existente – anumite teorii îndrăznețe, savanții și scriitorii moderni fie au distorsionat, fie au neglijat Evangheliile Noului Testament, ceea ce a condus la fabricarea unei pleiade de „pseudo-Iisusi“. La aceste rezultate s-a ajuns din cauza unei game largi de influențe: (1) o credință deplasată și anumite suspiciuni nerezonabile; (2) ipotezele limitative de pornire și metodele critice prea stricte; (3) utilizarea unor texte îndoielnice și târzii, din secolele ulterioare; (4) apelul la contexte străine de mediul real al lui Iisus; (5) rostiri ale Sale simplificate și scoase cu totul din context, (6) refuzul de a lua în considerare faptele deosebite ale lui Iisus, (7) utilizarea dubioasă a lui Flavius Josephus și a altor resurse ale Antichității târzii, (8) anacronisme și afirmații exagerate; (9) mistificarea istoriei și falsele descoperiri. Pe scurt, au fost făcute majoritatea erorilor imaginabile. Câțiva dintre scriitori le-au făcut aproape pe toate.⁵⁴

În prezent, practic toate teoriile raționaliste despre originea creștinismului sunt de domeniul trecutului. Cu toate acestea, încercările de a fabrica noi „Iisusi” în conformitate cu simpatiile și gusturile savanților continuă și, cu siguranță, vor continua. Într-un anumit sens, Iisus a împărtășit soarta multor personaje istorice faimoase, care au generat un interes atât de mare, încât diferite generații și grupuri de savanți au considerat de datoria lor să lanseze noi ipoteze senzaționale privitoare la personalitatea, biografia și moștenirea acestora (este suficient să menționăm recenta ipoteză că Shakespeare a fost femeie⁵⁵). Totuși, numărul de teorii despre Iisus depășește cu mult numărul de teorii despre oricare alt personaj istoric.

Ar trebui făcută însă o distincție între science-fiction – gen în care putem încadra un număr mare de „biografii revoluționare” contemporane ale lui Iisus – și metoda istorico-critică de studiu onest al Noului Testament, bazat pe compararea manuscriselor, cercetarea contextului istoric al Evangheliilor, compararea narațiunilor evanghelice între ele și examinarea lor în lumina noilor date istorice și arheologice accesibile în prezent științei. Această metodă a devenit o parte solidă a studiului academic și își păstrează poziția și în prezent. Ea nu poate fi ignorată atunci când se studiază sursele despre viața lui Iisus, deoarece, independent de paradigmele ideologice pe care s-a bazat inițial, ea a adus o contribuție valoroasă în sine la studiul textului Noului Testament.

În secolul al XX-lea acest aspect a fost demonstrat în special de lucrările unor specialiști catolici și ortodocși în studiul Noului Testament, care au reușit să îmbine abordarea ecleziastică și atenția la concluziile criticismului biblic contemporan. În același timp, în lucrările unei întregi serii de teologi protestanți putem observa nu numai o delimitare de extremele raționalismului, ci și o întoarcere către tradiția Bisericii, ca sursă importantă – din perspectivă academică – a interpretării vieții și învățăturii lui Iisus. Unii dintre ei aduc astăzi o contribuție importantă la demontarea teoriei raționaliste care vor să creeze un contrast între „personajul istoric Iisus” și „Iisus al credincioșilor”.

Așa cum remarcă Richard Bauckham: „Toată istoria – adică tot ceea ce scriu istoricii, toată istoriografia – reprezintă o combinație inextricabilă de fapte și interpretări, de observabil la modul empiric și intuit sau fabricat.”⁵⁶ Întrucât Evangheliile conțin exact acest gen de combinație, motivația din spatele căutărilor „personajului istoric Iisus” decurge din această dorință de a găsi „faptele reci”, curățate de orice interpretare, care este însă atribuită acestor fapte chiar de Evangheliile și de tradiția ulterioară a Bisericii. Pe de altă parte nici măcar un singur istoric nu poate, în principiu, să respingă interpretarea faptelor: dacă respinge o interpretare, trebuie să aducă o alta. În consecință, „[o interpretare diferită] nu vine doar din dezasamblarea [narațiunii] evanghelice, ci și din reconstruirea unui Iisus care, ca descriere a ceea ce El a fost cu adevărat, să poată rivaliza cu Iisus al Evangheliilor”.⁵⁷

VIAȚA ȘI ÎNVĂȚĂTURILE LUI IISUS HRISTOS

Manuscris grecesc
al Evangheliei, sec. X–XI

Bauckham se întreabă „dacă tentativa de a reconstrui un Iisus istoric dincolo de Evanghelii [...] poate [spera] măcar să înlocuiască Evangheliile în [calitatea lor] de cale de acces la realitatea lui Iisus”.⁵⁸

După ce reflectă asupra acestei probleme, răspunsul său este:

Nu se poate spune că studiul istoric al lui Iisus și al Evangheliilor este nelegitim sau că el nu ne poate ajuta să-L înțelegem. Este însă discutabil dacă reconstruirea unui Iisus diferit de Cel din Evanghelii [...] poate oferi întotdeauna acel mod de acces la realitatea lui Iisus pe care credința și teologia creștine au fost întotdeauna convinse că îl găsim în Evanghelii. În comparație cu Evangheliile,

orice [imagine] a lui Iisus reconstruită prin cercetare este – din perspectiva credinței și teologiei creștine – reducăționistă.

Iată, așadar, dilema cu care s-a confruntat întotdeauna teologia creștină în ceea ce privește căutarea „personajului istoric Iisus”. Trebuie oare ca istoria și teologia să se despartă în acest moment în care este în mod particular vital să investim credință creștină în istorie? Trebuie să ne împăcăm cu ideea de a avea încredere în Evanghelii pentru a avea acces la acel Iisus în care cred creștinii, lăsându-i pe istorici să construiască un „Iisus istoric” bazat doar pe ceea ce ei pot verifica prin metodele lor critice? Cred că există o cale mai bună, o cale [de mijloc] prin care – în „personajul istoric Iisus” – teologia și istoria să se întâlnească, nu să se separe.⁵⁹

Lucrarea de față, prima dintr-o serie de șase volume, constă chiar în această încercare: aceea de a întinde o mână cercetătorilor seculari, sprijinindu-ne în același timp cu fermitate pe textul Evangheliei, ca sursă fundamentală de informații despre Iisus pe care ne putem baza. În această carte și în volumele următoare, vor fi prezentate pe larg rezultatele cercetărilor contemporane. Totuși, baza investigației noastre va rămâne întotdeauna textul evanghelic, pe care îl vom citi cu atenție, cercetându-l atât în contextul său istoric, cât și din perspectivă teologică. Cel mai important element al acestei investigații va fi studiul paralel, compararea diferitelor versiuni ale aceleiași rostiri sau narațiuni conținute în diferitele Evanghelii. Vom acorda atenție și preistoriei textelor și evenimentelor evanghelice din Vechiul Testament.

În fine, vom lua în considerare (în mod selectiv) comentariile la care textul a fost supus în tradiția Bisericii și cu care el a fost încărcat de literatura erudită contemporană.

NOTE

- 1 Personajul lui Bulgakov se înșală: în timp ce Filon nu-l menționează pe Iisus, Flavius Josephus o face. Vezi mai jos p. 23
- 2 Mihail Bulgakov, *The Master and Margarita*, trad. Michael Glenny (New York, NY, Harper & Row, 1967), p. 13. (N. a.)
Noi am preluat pasajul din Mihail Bulgakov, *Maestrul și Margareta*, Editura Humanitas, 2017, traducere Ion Covaci, pp. 11–12. Am adaptat transliterările numelor la convențiile colecției noastre. (N. tr.)
- 3 Lidiya Yanovskaya, *Tvorcheskiy put' Mikhaila Bulgakova* (Moscova, Sov. Pisatel', 1983), pp. 249–250.
- 4 Robert M. Price, *The Incredible Shrinking Son of Man: How Reliable is the Gospel Tradition?* (Amherst, NY, Prometheus Books, 2003), p. 351.
- 5 Werner H. Kelber, *The Oral and the Written Gospel: The Hermeneutics of Speaking and Writing in the Synoptic Tradition, Mark, Paul and Q* (Philadelphia, PA, Fortress, 1983), p. 19.
- 6 Copia originală a textului, scrisă chiar de mâna autorului. (N. ed.)
- 7 Scrib care transcria după dictare. (N. ed.)
- 8 Richard Bauckham, *Jesus and the Eyewitnesses: The Gospels as Eyewitness Testimony* (Grand Rapids, MI, Eerdmans, 2006), p. 359.
- 9 În cel de-al doilea text autorul clarifică și mai mult lucrurile: „Salutarea cu mâna mea – a lui Pavel; acesta este semnul meu în orice scrisoare. Așa scriu.” (N. tr.)
- 10 A se vedea Kurt Aland, *Kurzgefasste Liste der griechischen Handschriften des Neuen Testaments*, Arbeiten zur neutestamentlichen Textforschung, vol. 1 (Berlin, Walter de Gruyter, 1994).
- 11 Tacit, *Annals* 15.44 (Jackson, LCL).
- 12 Flavius Josephus, *Jewish Antiquities*, 20.200. (N. a.)
Noi am folosit ediția Flavius Josephus, *Antichități iudaice*, vol. 2, Editura Hasefer, 2001; traducere, note și indice de nume de Ion Acsan. (N. tr.)
- 13 *Ibidem*, 18.63–64 (Feldman, LCL). (N. a.)
Am adaptat transliterările numelor la convențiile colecției noastre. (N. tr.)
- 14 Origen, *Contra Celsum* 1.47 (SC 132.198); *Commentary on the Gospel of Matthew* 10.17 (SC 162, p. 218).
- 15 De notat că în cartea *Istoria universală* a istoricului creștin arab Agapie din Hierapolis (secolul al X-lea), citatul din Josephus apare într-o versiune ușor diferită: „În vremea aceea era un om înțelept care se numea Iisus. Și purtarea lui era bună și [El] era cunoscut a fi plin de virtuți. Și mulți dintre iudei și din alte neamuri au devenit ucenicii lui. Pilat l-a condamnat să fie răstignit și să moară. Iar cei care-l deveniseră ucenici n-au renunțat la ucenicia lor. Ei au spus că El li S-a arătat la trei zile după răstignirea Sa și că era viu; de aceea el a fost probabil Mesia, despre care profeții au prezis minuni.” (Tradus de Shlomo Pines, în *An Arabic Version of the Testimonium Flavianum and its Implications* [Ierusalim, The Israel Academy of Sciences and Humanities, 1971], p. 16.)
- 16 William Cureton (trad. și ed.), *Spicilegium Syriacum: Containing Remains of Bardeson, Meliton, Ambrose and Mara bar Serapion* (Londra, Francis and John Rivington, 1855), pp. 73–74.
- 17 Mitropolitul Kiril (Gundyaev), *Slovo pastyrya. Bog i chelovek. Istoriya spaseniya* (Moscova, Izdatel'skiy sovet Russkoy pravoslavnoy tserkvi, 2004), p. 102.
- 18 Cuvântul grecesc *martyria* poate fi tradus fie ca „martor”, fie ca „mărturie”, iar verbul *martyreō* poate fi tradus ca „atest” [I bear witness (N. tr.)] sau „mărturisesc” [I testify (N. tr.)]. În această secțiune, toate aceste cuvinte se referă la același concept. (N. ed.)
- 19 Bauckham, *Jesus and the Eyewitnesses*, p. 5.
- 20 *Ibidem*.
- 21 *Ibidem*, pp. 5–6.
- 22 Petr Pokorný și Ulrich Heckel, *Einleitung in das Neue Testament: seine Literatur und Theologie im Überblick* (Tübingen, Mohr Siebeck, 2007), pp. 22–23. Citate traduse din limba germană de traducătorul [american al] prezentei lucrări.
- 23 Gerald L. Borchert, *Jesus of Nazareth: Background, Witnesses, and Significance* (Macon, GA, Mercer University Press, 2011), pp. 74–75.
- 24 Irineu de Lyon, *Against Heresies* 3.4.1 (ANF 1, pp. 416–417). (N. a.)
Pentru traducerea în limba română am folosit Sfântul Sfințit Mucenic Irineu al Lyonului, *Aflarea și respingerea falsei cunoașteri sau Contra ereziilor*, Teologie pentru azi, București, 2007, trad. din limba engleză, introducere și note de pr. dr. Dorin Octavian Picioruș. (N. tr.)
- 25 Vezi Maurice Casey, *The Solution to the 'Son of Man' Problem*, The Library of New Testament Studies 343 (Londra, T&T Clark, 2007), pp. 61–67.

VIAȚA ȘI ÎNVĂȚĂTURILE LUI IISUS HRISTOS

- 26 În Vechiul Testament, pluralul „fiii lui Dumnezeu“ se referă de obicei la îngeri (Iov 1.6; 38.7), iar în Noul Testament se poate referi la ființele umane mântuite la *eschaton* [„sfârșitul veacurilor“ (N. tr.)] (Romani 8.19).
- 27 Vezi Raymond E. Brown, *Jesus, God and Man: Modern Biblical Reflections* (Milwaukee, WI, Bruce, 1967), pp. 1–18.
- 28 Ioan Gură de Aur, *On the Incomprehensible Nature of God* 5.13 (PG 48, p. 738). În Ioan Gură de Aur, *On the Incomprehensible Nature of God*, trad. Paul W. Harkins, The Fathers of the Church 72 (Washington, DC, Catholic University of America Press, 1982), p. 142.
- 29 Vezi C. Kevin Rowe, *Early Narrative Christology: The Lord in the Gospel of Luke* (Grand Rapids, MI, Baker Academic, 2006), pp. 197–218.
- 30 În total, numele „Iisus“ este întâlnit în Evanghelia după Luca de 83 de ori, iar dintre acestea, de 77 de ori în partea narativă. Vezi David Lee, *Luke's Stories of Jesus: Theological Reading of Gospel Narrative and the Legacy of Hans Frei*, Journal for the Study of the New Testament, Supplement Series 185 (Sheffield, Sheffield Academic Press, 1999), p. 214.
- 31 Vasile cel Mare, *Letters* 38.4 (NPNF², 8, p. 138). (N. a.)
În lucrarea lui Vasile cel Mare, *Scrieri* (partea a III-a), colecția Părinți și scriitori bisericești 12, Ed. Inst. Biblic și de misiune al BOR, București, 1988, trad., introd., note și indici: pr. prof. dr. Constantin Cornilescu și pr. prof. dr. Teodor Bodogae este folosită traducerea „Dumnezeu Fiul cel Unul-Născut“. (N. tr.)
- 32 Amfilohie de Iconium, *De recta fide*, în *Amphilochii Iconiensis Opera*, Corpus Christianorum Series Graeca 3 (Turnhout, Brepols, 1978), p. 315. Această lucrare se păstrează în limba siriacă.
- 33 Grigorie de Nyssa, *The Great Catechism* 39 (NPNF² 5, p. 504–505).
- 34 Robert M. Bowman și J. Ed Komoszewski, *Putting Jesus in His Place: The Case for the Deity of Christ* (Grand Rapids, MI, Kregel Publications, 2007), p. 267.
- 35 Această versiune a Crezului diferă puțin în conținut de Crezul niceo-constantinopolitan din 381, mai bogat cu cinci puncte, care se rostește astăzi în Biserică. Este de remarcat și folosirea pluralului (comunitar) de la începutul acestei forme a Crezului. (N. tr.)
- 36 Termen teologic consacrat. Vezi de exemplu: <https://ro.orthodoxwiki.org/Deofință>. (N. tr.)
- 37 Crezul de la Niceea (NPNF², 14.3).
- 38 Ioan Damaschin, *De Haeresibus* [Despre erezii], în *Die Schriften des Johannes von Damaskos*, vol. 4, *Liber de Haeresibus. Opera Polemica*, ed. Bonifatius Kotter, Patristische Texte und Studien 22 (Berlin: Walter de Gruyter, 1981), pp. 60–67. Traducere engleză în Ioan Damaschin, *Writings*, trad. Frederic H. Chase jr, The Fathers of the Church 37 (Washington, DC, The Catholic University of America Press, 1958), pp. 153–160.
- 39 Coranul 4.171. Traducere din *Al-Qur'ān Al-hakīm*, trad. M. H. Shakir, ed. a 2-a din Statele Unite (Elmhurst, NY, Tahrike Tarsile Qur'an, 1983). (N. a.)
Pentru traduceri din Coran în limba română am folosit ediția *Coranul*, trad. din lb. arabă, introd. și note: George Grigore, ed. a 5-a, București, editura Herald, 2018. (N. tr.)
- 40 Martin Luther, *Preface to the German Translation of the New Testament* (1522), în Hans J. Hillerbrand (editor), *The Protestant Reformation*, Harper Torchbooks TB 1342 (New York, NY, Harper & Row, 1968), p. 42.
- 41 Isagogia (provenind la origine din gr. *eisagōgē*, „introducere“) se referă la studiul preliminar al Bibliei înainte de a o interpreta.
- 42 Joel B. Green, Scot McKnight, I. Howard Marshall (editori), *Dictionary of Jesus and the Gospels: A Compendium of Contemporary Biblical Scholarship* (Downers Grove, IL, InterVarsity, 1992), pp. 243–250.
- 43 Pentru mai multe detalii, vezi Rudolf Bultmann, *Existence and Faith: Shorter Writings of Rudolf Bultmann*, trad. și ed. Schubert M. Ogden (New York, NY, Meridian Books, 1960), pp. 41–42.
- 44 Graham N. Stanton, *Jesus of Nazareth in New Testament Preaching*, Society for New Testament Studies Monograph Series 27 (London, Cambridge University Press, 1974), p. 178.
- 45 Vezi *Dictionary of Jesus and the Gospels*, pp. 831–834.
- 46 *Ibidem*, pp. 662–669.
- 47 Rudolf Augstein, *Jesus Menschensohn* (München, C. Bertelsmann, 1972), p. 7. Citate traduse din limba germană de traducătorul [american al] prezentei lucrări.
- 48 Robert W. Funk (editor), *The Acts of Jesus: The Search for the Authentic Deeds of Jesus* (San Francisco, CA, Harper San Francisco, 1998), p. 1.
- 49 David E. Aune, *The New Testament in Its Literary Environment*, Library of Early Christianity 8 (Philadelphia, PA, The Westminster Press, 1987), p. 20.

În căutarea „personajului istoric” Iisus

- 50 Bauckham, *Jesus and the Eyewitnesses*, pp. 2–3.
- 51 El este prezentat astfel în lucrările savantului britanic de origine maghiară și evreiască Géza Vermes, care se bucură de o mare popularitate și a fost publicat de multe ori în Occident. Vezi Géza Vermes, *The Changing Faces of Jesus* (Londra, Penguin, 2001), pp. 222–262; Géza Vermes, *The Authentic Gospel of Jesus* (Londra, Penguin, 2004), pp. 398–417.
- 52 Acesta este modul în care Iisus este prezentat de influentul cercetător american John Dominic Crossan în cartea sa, *The Historical Jesus: The Life of a Mediterranean Jewish Peasant* (San Francisco, CA, Harper San Francisco, 1991), pp. 421–422.
- 53 Iisus este prezentat astfel de influentul savant biblic, dar agnostic convins Bart Ehrman. Vezi Bart D. Ehrman, *Jesus: Apocalyptic Prophet of the New Millennium* (Oxford, Oxford University Press, 1999), pp. 125–139.
- 54 Craig A. Evans, *Fabricing Jesus: How Modern Scholars Distort the Gospels* (Downers Grove, IL, IVP Books, 2006), p. 16.
- 55 Teoria aparține criticului literar american Robin P. Williams, care a declarat, în 2004, că Mary Sidney, contesă de Pembroke, este aceea care a scris sub numele de „Shakespeare”.
- 56 Bauckham, *Jesus and the Eyewitnesses*, p. 3.
- 57 *Ibidem*, p. 4.
- 58 *Ibidem*.
- 59 *Ibidem*, pp. 4–5.